

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

Universitätsbibliothek Paderborn

**Passio Sanctorvm Martyrvm, Getulij, Amantij, Cerealis,
Primitiui, Symphorosae, ac septem filiorum**

Cardulo, Fulvio

Romae, 1588

Tibur.

urn:nbn:de:hbz:466:1-9427

nomnibus delectabatur. Hinc & Getulius S. Symphorose vir, Zoticus quoque dictus est (quod viuacem, viuificum, vitalemque significat) & eius filiorum nomina Nemesius, Stacteus, Eugenius, græca sunt voces.

T I B V R.

P V D Tiburtinam urbem.] Tibur, urbem (vt eius antiquitatem, amœnitatem, celebritatem breuiter attingam) XVI. mill. ab Roma distantem, Cato, teste Solino cap. VIII. à Catillo Arcade præfecto classis Euandri conditam refert; Silius Italicus lib. VIII. Hinc Tibur Catille, tuum. Seruius in illud Virg. VII. Aeneidos, Tum gemini fratres Tiburtia mœnia linquunt, Fratris Tiburri dictam cognomine gentem: Catillusque, acerque Coras, Argiua iuuentus:

De Grecia, inquit, tres fratres venerunt ad Italiam, Catillus, Coras, Tiburtus. Hi simul omnes vnã fecere ciuitatem, & eam de fratris maioris nomine Tibur appellauerunt; Licet & alias fecerint singuli: Vnde & mons Catilli, quem Carelli dicunt per corruptionem, & ciuitas Cora. Duobus igitur fratribus ad bellum proficiscentibus, in ciuitate ad custodiam Tiburtus, siue Tiburnus remansit. hæc

Seruius

Seruius. Sextio autem, Græco historico, auctore (ut idem scribit Solinus) Catillus Amphiarai filius post prodigialem patris apud Thebas interitum, Oethei aui iussu, cum omni fetu missus, tres liberos in Italia procreauit, Tiburtum, Coram, Catillum, qui, depulsis ex oppido Latij veteribus Sicaniis, à Tiburti maximi natu fratris nomine urbem vocarunt. Non multo aliter Plinius sentit, qui lib. XVI. cap. XLIV. Tiburtes quoque, inquit, originem multo ante urbem Romam habent: Apud eos extant ilices tres, etiam Tiburto conditore eorum vetustiores, apud quas inauguratus traditur, fuisse autem eum tradunt filium Amphiarai, qui apud Thebas obierit vna ætate ante Iliacum bellum. Dionys lib. I. Siculi, inquit, præter alias ciuitates condiderunt, quæ exstant nunc quoque, Antennates, Tellenenses, Ficulenses, prope montes Corniculos, ac Tiburtinos, apud quos hodieque Siculetum pars urbis dicitur: quibus verbis Tibur à Tiburto conditum, à Siculis postea auctum indicare videtur. Strabo lib. V. Iste duæ urbes, Tibur & Præneste in montana regione sitæ sunt, distantes inuicem stad. C. è Roma verò bis tot Præneste, at minus Tibur abest. Græcam vero vtrunque esse commemorat. Horat. lib. carm. II. ode. VI. Tibur Argæo positi colono. id est, conditum à Tiburno Argiuo; sic enim vbique pro Tiburtus, Tiburnus, legendum ex Seruij, Prisciani, Pierij, vetustissimorumque exemplarium auctoritate Lambinus & Muretus affirmant. Nos vero, qui de re, deque veritate historię interim laboramus, huius nominis emendationem ita

reci-

recipimus, vt vulgatam lectionem nō improbemus; cum præsertim Tiburtes à Tiburto melius, quàm à Tiburno duci putemus. Hi autē quamuis à Strabone lib. v. & Plin. lib. III. cap. XII. in Sabinis censeantur; à Dionysio tamen & Liuiio pluribus locis, & ab alijs inter eos populos, quos tū veteris Latij habitatores, & Latinorum nomine insignitos, tum fama & rerum gestarum gloria illustriores fuisse legimus, numerantur: meminit & Ptolemæus. Latinorū porro fœdera multa cum populo Rom. ex Dionysio Liuioque accepimus; primum Albanum, à Romulo rege iētum, secundum & tertium à Tullo; quo mortuo Latini cum in agrum Romanum populabundi excurrissent, ab Anco rege, bello ad singulas vrbes circumlato, ad pacem petendam, & fœdus renouandum sunt compulsi; post cuius obitum cum rursus in fines Romanos excursions fecissent, à L. Tarquinio Prisco rege bello domiti, pacis condiciones acceperunt. Hoc autem fœdus post à Superbo rege, cum Latinorum principatum sibi callide vendicasset, renouatum est: indictumque iunioribus Latinorum, vt ex fœdere die certa ad Lucum Ferentinae armati frequentes adessent. Is Lucus sub monte Albano erat, quò omnes Latini nominis rerum communium causa coibant; ibique de summa reip. consultabant, ac duobus prætoribus rem vniuersam Latinorum committebant. Quod Latinorū concilium tale erat, quale in Grecia Amphyctionum. Hoc igitur Societatis iure cum populo Rom. iuncti Latini cum essent, Aulo tamen Postumio, T. Virgino Coss. anno post reges exactos

exactos XIII. post urbem conditam CCI. VII. Octa-
 uio Mamilio Tusculano, Superbi regis genero, &
 Sex. Tarquinio, Latini nominis ducibus rebellasse
 traduntur; inter quos à Dionys. lib. v. cum alijs, tum
 Tiburtini nominantur: qui vt ceteros Latinos rei
 bellicæ laude præcedebant, ita imperium populi
 Rom. molestius ferentes, in armis sæpius versaban-
 tur; ex quo Silius Italicus in quarto lib. sic cecinit,
 Tum Remulum, atque, olim celeberrima nomi-
 na bello,

Tiburtes magnos, Hispellatemq. Metaurūq.
 Et Damum, dubia meditatus cuspide vulnus.

Sed cum ijs omnibus Latinis ab A. Postumio di-
 ctatore ad lacum Regillū (nunc S. Praxedis) in agro
 Tusculano debellatum, & triennio post fœdus per-
 cussū est Sp. Cassio iterū & Postumo Cominio iterū
 Coss. auctor Liu. lib. II. & Dionys. ad finē lib. VII. cu-
 ius hæc sunt; Eodē tempore, inquit, iētum fœdus cum
 omnibus Latinis ciuitatibus, de societate atq. amici-
 tia, maxime, quòd in secessione plebis nihil mouerāt,
 eamq. tandē in urbem recessisse gratulabantur, bel-
 lūq. aduersus deficientes ciuitates vna suscepturæ
 videbantur. verba autem fœderis hæc fuerūt: Inter
 Romanos, & Latinorū ciuitates omnes æterna pax
 esto, neq. ipsæ inter se bellanto, neque aliunde hostes
 inducunto, neque hostibus tutos transitus præben-
 to, sed bello oppressis opem omnibus viribus ferun-
 to: spoliorum ac prædæ partem æqualem habento:
 priuatarum litium iudicia illi, quibus mandata
 cognitio fuerit, intra decem dies peragunto.

E His

His legibus nihil addi, deminui possit, nisi si Romanis Latinisque ita placuerit. Meminit huius fœderis in Corneliâna Cicero; Liviâs item lib. VIII. & Festus. Ceterum Ovidius VI. Fast. cum dicit,

Scilicet hic olim Volscos, Aequosque fugatos

Viderat in campis, Algida terra, tuis:

Vnde Suburbano clarus Tiburte triumpho,

Vectus es in niueis, Postume, victor equis,

A. Postumium Tubertum dictatorem intelligere videtur, de quo Liu. lib. IV. & Diod. Triumphavit autem anno vrb. CCCXXII. Atque hi quidem populi, nisi si qui privato forte nomine, atque opibus interea bellum intulissent, ut Prænestini, Tusculani, & Tiburtini sæpe fecerunt, in amicitia populi Ro. manserunt per annos prope ceterum à pugna ad lacum Regillum, hoc est, usque ad annum vrbis CCCXLIII, quo anno Latini Hernicique cum descivissent, & milites ex formula per aliquot annos negassent, tum anno demum CCCXCV. C. Fabio, C. Plautio Coss. impetrata pace, in amicitiam redierunt. Interea vero (anno videlicet circiter CCCXC.) cum L. Sulpicius, & C. Licinius Calvus Coss. in Hernicos exercitum induxissent, neque inuentis in agro hostibus, Ferentinum urbem eorum vicepissent, revertentibus inde eis Tiburtes portas clausere. ea ultima fuit causa, cum multæ ante querimonie vltro citroque iactatæ essent, cur per fetiales rebus repetitis bellum Tiburti populo indiceretur. Cum verò Gallorum exercitus T. Manlij Torquati virtute victoriaque percussus, proxima nocte relictis trepide castris,

que

quæ ad tertium lapidem Salaria via trans pontem Anienis eo anno erant, in Tiburtem agrum, atque inde societate belli facta, commeatuque benignè ab Tiburtibus adiutus, mox in Campaniam transfisset; noua fuit causa, cur proximo anno C. Pætilius Balbus Cos. aduersus Tiburtes iussu populi exercitum duceret; ad quorum auxilium cum Galli ex Campania redisset, fœdæ populationes in Lauicano, Tusculanoque, & Albano agro, haud dubie Tiburtibus ducibus, factæ sunt. Et cum aduersus Tiburtem hostem duce Cos. contenta resp. esset, Gallicus tumultus dictatorem creare coegit: creatus Q. Seruilius Hala, ad continendos proprio bello Tiburtes, consulari exercitu iusso manere, omnes iuniores, nullo detrectante militiam, sacramento adegit. Pugnatum haud procul porta Collina est totius viribus vrbis, in conspectu parentum, coniugumque, ac liberorum, magna vtrunque edita cæde, auertitur tandem acies Gallorum; fuga Tibur, sicut arcem belli gallici, petunt. palati haud procul Tibure excepti, egressis ad opem ferendam Tiburtibus, simul cum his intra portas compelluntur. Egregiè cum à Dictatore, tum ab Cos. gesta res est. Pætilius de Gallis Tiburtiusq. geminum triumphum egit. Fabio alteri Cos. deuictis Hernicis satis uisum, ut ouans urbem iniret. Irridere Pætiliij triumphum Tiburtes; ubi enim eum secum acie conflixisse? spectatores paucos fugæ trepidationisq. Gallorum extra portas egressos, postquam in se quoque fieri impetum viderint, & sine discrimine obuios cædi, recepisse se in urbem: eam rem triumpho dignam visant

Romanis. ne nimis mirum magnumque censerent, tumulum excire in hostium portis, maiorem ipsos trepidationem ante mœnia sua visuros. Itaque insequenti anno M. Popilio Lenate, Cn. Manlio Coss. primo silentio noctis ab Tibure agmine infesto profecti ad urbem Romam venerunt. terrorem repente ex somno excitatis subita res, et nocturnus paor præbuit; ad hoc multorum inscitia, qui, aut vnde hostes aduenissent; conclamatum tamen celeriter ad arma est, & portæ stationibus, murique præsidij firmati. & ubi prima lux mediocrem multitudinem ante mœnia, neque alium, quàm Tiburtem hostem ostendit, duabus portis egressi Coss. vtrique aciem subeuntium iam muros aggrediuntur; primoque impetu repellunt. Tum anno circiter CCCXCIX. M. Fabius Ambustus II. & M. Popilius Lenas II. Coss. duo bella habere; facile alterum cum Tiburtibus, quod Lenas gessit, qui hoste in urbem compulso, agros vastavit: insequenti anno, nimirum quadringentesimo, quàm Vrbs Roma condita erat, quinto tricesimo, quàm à Gallis recepta, ablato post nonum annū à plebe consulatu, patricij Coss. ambo ex interregno magistratum iniere, C. Sulpicius Peticus tertium, M. Valerius Publicola. Empulū eo anno ex Tiburtibus haud memorando certamine captum; siue duorum consulum auspicio bellum id gestum est, vt scripsere quidam, seu per idem tempus Tarquiniensium quoque sunt vastati agri ab Sulpicio Cos. quo Valerius aduersus Tiburtes legiones duxit: postero anno rursus cum Tiburtibus ad deditiōē pugnatum. Saffula ex
his

his vrbs capta, ceteraque oppida eandem fortunam habuissent, ni vniuersa gens positis armis in fidem Consulis venisset. triumphatum de Tiburtibus: alioquin mitis victoria fuit. hęc Liuius lib. VII. vbi item Latinos, quibus anno CCCXCV. pax petentibus data fuerat, & magna vis militum ab ijs ex federe vetusto, quod multis intermiserant annis, accepta, non diu in fide mansisse ostendit. Nam anno CCCCLIII. concilia, inquit, populorum Latinorum ad Lucum Ferentinae habita; responsum que haud ambiguum imperantibus milites Romanis datum; absisterent imperare ijs, quorum auxilio egerent: Latinos pro sua libertate potius, quam pro alieno imperio laturus arma. Itaque nono post anno, cum eò superbiae & impudentiae deuenissent, vt eorum praetores Romam à consulibus euocati alterum ex Latio creari Romae cōsulem oportere responderint, bellum Romanum in se concitarunt; quo bello in Campania nō procul radicibus Vesuij montis, quā via ad Vesperim ferebat, victi sunt, T. Manlio Torquato, & P. Decio, qui se in acie deuouit, consulibus; adeòq. accisae eorū res sunt, vt, quod idem Liuius VIII. libro scriptū reliquit, consuli Torquato, victorem exercitū ad populandos agros eorū ducenti, dederent se omnes Latini; deditioemq. eam Campani sequerentur. Latium Capuaq. agro multati. Extra pēnā fuere Latinorū Laurentes, Campanorumq. equites: quia non descuerant. cū Laurentibus renouari fædus iussum: renouaturq. ex eo quotannis post diem decimū Latinarū. Hi rursus anno insequenti ob irā amissi agrī

rebllātes fusi, castrisq. exuti sunt. Pedanos tuebatur
 Tiburs, Prænēstinus, Veliternusq. populus. Sed Fu-
 rius Camillus Cos. postero anno ad Pedū cū Tiburti-
 bus maxime ualido exercitu, maiore mole, quanquā
 æque prospero euentu pugnavit, & oppidum cepit.
 Placuit inde iam maiore conatu animoque ab vnius
 expugnatione vrbis ad perdomandum Latium vi-
 ctorem circumducere exercitum; nec quievere ante,
 quā expugnando, aut in deditiōe accipiēdo singu-
 las vrbes, Latium omne subegere. Eidem Camillo in
 senatu de Latinis populis referenti responsum, cum
 aliorum alia causa esset, ita expediri posse consi-
 lium, vt pro merito cuiusq. Statueretur, si de singu-
 lis nominatim referrent populis. Relatum igitur
 de singulis, decretumque. Lanuvinis ciuitas data;
 Aricini, Nomentanque, & Pedani eodem iure, quo
 Lanuini, in ciuitatem accepti. Tusculanis seruata
 ciuitas, quam habebant; crimenque rebellionis à
 publica fraude in paucos auctores versum. In Veli-
 ternos, veteres ciues Rom. quòd toties rebellaſſent
 grauiter ſeuitum; & muri deiecti, & senatus inde
 abductus; iussique trans Tiberim habitare. Antium
 noua colonia missa, interdictumque mari Antiati
 populo est, & ciuitas data. Hæ siquidem duæ Vol-
 scorū ciuitates huic bello interfuerūt. Tirbutes, Præ-
 nēstiniq. agro multati, neque ob recens tātum re-
 bellionis commune cum alijs Latinis crimen, sed
 quòd tædio imperij Rom. cum Gallis, gente esse-
 rata, arma quondam consociassent. Ceteris Latinis
 populis connubia, commerciaque, & cōsilia inter se
 ademe-

ademerunt. Hæc ex Lii. lib. VI. I. Ex hoc tēpore pacem à Latinis in perpetuum sanctissimè custoditam constat; & velustum fœdus à Cassio Cos. cum ipsis iētum, aut per idem tēpus, aut non multo post, recuperatū. Eos enim fœderatos eo fœdere, quod cū Latinis populis omnibus Sp. Cassio, Postumo Cominio Cos. percussū est, Cicero, qui trecentis post annis, & eo amplius floruit, in Balbi defensione appellat. Is autē Cassius Cos tertium apud Dionysium in cōcione gloriatur, se in primo consulatu Sabinos subegisse, in secundo plebem in urbem reduxisse, Latinosque Romanorum consanguineos illos quidem, sed gloriæ tamen eorum invidentes, ad amicitiam adduxisse, atque æquo iure ciuitatis donasse, ut Romam non amplius aduersariam, sed patriam appellarent. Ciuitatem tamen neque omnino cum suffragio, neque penitus sine suffragij iure, sed pro magistratuū arbitrio datā idem Dionysius docet. Atque hoc sæpius factum est, ut Latini ante bellum Italicum legemque Iuliam, ad suffragia sint acciti, ut etiam anno urbis D XLI. in bello Punico secundo Q. Fulvio Flacco tertium, Ap. Claudio Cos. contigisse ex Lii. libro XXV. intelligitur. Cum enim, ut prudenter Sigonius colligit, consulum arbitratu Latini, qui suffragiorum causa venerant, aliàs aut in urbe retinerentur, aut exire iuberentur, tum tamen eos verisimile est ad suffragium ferendū maxime à consulibus adhibitos esse, ut grauiſſimis et periculosissimis Punico belli temporibus, in magna totius pœnè Italiæ defectione latinū nomē hoc honoris beneficio sibi arctius deuincirent. Hoc

Cicero ius in Sestiana intuebatur, cum diceret, Nihil acerbius socij Latini ferre soliti sunt, quam id, quod perraro accidit, ex vrbe exire à consulibus iuberi. Extremum ius (vt idem notauit Sigonius) fuit magistratuum Romæ petendorum & capiendorum, quod tanti erat, vt hoc vnũ Latij ius vocaretur; cū qui hoc haberet, reliqua omnia haberet. Quapropter Asconius in Cic. Pisonianã ius Latij fuisse scribit, ut petēdi magistratus gratia ciuitatem Ro. adipiscerentur. id vero nihil aliud videtur esse, quam, vt, qui ius Latij haberent, præter cetera, ciuitatē quoq. Romanam assequerentur, vbi apud Latinos magistratū petissent, vel potius gessissent. hanc enim vim habuit Ius Latij, quod etiã Latinitas appellatur. Strabo denique lib. xv. magistratus hos adilitatem et quæsturam fuisse significat, cum scribit Neumasum Aricomiscorum metropolim in Gallia ius Latij habere, vt qui Neumasi adilitatem & quæsturam gessissent, ij ciues Rom. essent: eaque de causa populum illum Romanis prætoribus non paruisse. Ex quibus sane verbis illud non obscure perspicitur, Ius Latij fuisse, vt qui in oppido latino, vel iure Latij donato adilitatem aut quæsturam obijisset, is ciuis Romanus esset, tum latinos ipsos ne magistratum quidem Romanorum, sed suorum prætorum edictis obtemperasse. Hoc vero ius vsque ad annum DCLXIV. Latini populi vsurparunt: quo demum anno ciuitas Latio vniuerso (extra pauca quedam oppida, quibus ciuitatis & suffragij iura singulari populi Rom. benignitate fuerant ante concessa) ex lege

lege Iulia data est. Cū enim Latinos, & ceteros Italicos populos cupiditate ciuitatis Romanæ adipiscendæ primum M. Fuluius Flaccus consul, deinde M. Liuius Drusus Trib. plebis incendissent, & omnino aduersante Senatu, diu multumque sed frustra laborassent; Italici tanta spe bis deiecti, facta inter populos coitione, aduersus populum Rom. conspirarunt, atque ab eo tandem defecerunt. Hi fuere Picentes, Vestini, Marsi, Peligni, Marrucini, Lucani, & Samnites, belli initio à Marsis orto. Qua de causa populus Rom. saga sumpsit, & bellum aduersus Italicos iussit. Hoc bellū Sociale, quod à socijs Pop. Rom. Italicum, quod ab Italicis populis; & Marsicum, quod à Marsis primum commotum fuerit, appellatum est. In quo (vt Appianus de ciuil. Rom. bell. lib. I. scriptum reliquit) cum post multas ab Italicis illatas clades, & alterum consulem P. Rutilium Lupum in prælio interfectum III. Idus Iun. vt in Fast. docet. Ouid. Etrusci, & Umbri, qui adhuc in fide permanserāt, eandē ob causam defectionē molirētur, Senatus veritus, ne hostibus vndiq. ingruētibus, urbē tueri nō posset, lege à Lupi collega L. Iulio Cæsare consule extremo consulatu lata, quæ Iulia dicta est, omnibus Italicis populis, qui vel arma contra Pop. Ro. nō sumpsisset, vel sumpta deposuissent, ciuitatem dedit: qua lege Etrusci Umbri, et multæ aliæ Italiæ nationes ciuitatē Ro. quā tātopere efflagitauerāt, sunt consecutæ. Appianus Tiburtinos et Prænestinos, quæ fæderatæ ciuitates in Latio erāt, vt paulo post docebimus, tum ciuitate donatos diserte scribit lib.

lib. I. de bell. civil. Cinna, inquit, ad finitimas vrbes fuga delabitur, quas haud ita multo ante Romani ciuitate donauerant, Tibur scilicet, ac Præneste, & quæ ad Nolam vsque mediæ interiacent. Quare triginta quinque antiquis additæ sunt octo tribus, in quas noui ciues coniecti sunt anno insequenti à L. Iulio Cæsare legislatore, et P. Licinio Crasso M. Crassi diuitis patre, censoribus; quorum munus erat, tribus adiungere, vt in eas noui ciues lustris tempore referrentur, distribuerentur, censerentur, quod supremum erat ciuitatis acceptæ signum. hæc ex Cic. pro Balbo & Flori epito. lib. LXXI. & LXXII. Appian. Plut. Strab. Vell. Pediano, Gellio lib. IIII. alijsq. auctoribus. Tam vero ante bellum Italicū, & ciuitatē Rom. acceptam, omnia non Latij solum, sed etiam Italiae oppida alicuius iuris nomine ac societate cum Pop. Rom. deuincta erant: & alia colonia, alia municipia, alia præfecturæ, alia denique ciuitates fæderatæ dicebantur. Fæderatam porro ciuitatem (vt accurate Sigonius obseruauit) nullum aliud ius habuisse intelligimus, quàm societatis & fæderis; Fæderata oppida in Italia fuisse aut Latij fædere obstricta, aut Italico, aut Gallico; Latij, vt Tibur ac Præneste; Italico, vt Neapolim, Veliam, & Heracleam; Gallico, vt Rauennam. Hæc oppida neque colonias fuisse, neque municipia, neque præfecturas, sed fæderata oppida, vel fæderatas ciuitates; Oppidorum iure Latij aut Italico fæderatorum, vt libertatem maiore, sic dignitatem ampliorem extitisse. Minus enim, quàm Gallica, fuisse obnoxia, & minorem Populi Rom. rationem

tionem duxisse; cum & suam remp. & leges suas, & suos magistratus haberent. Vnde Senatus, populiq. in ijs oppidis, ut in liberis ciuitatibus, nomen ac mentionem vsurpari apud scriptores videmus. Animaduertimus etiam in ciuitates fœderatas exilij causa commigrare ciuibus Romanis licuisse, vt quæ liberae essent, ac suam Remp. in potestate haberent. Quod cum permulta exempla exulum Romanorum testatur, tum maxime Polybius libro sexto demonstrat, vbi forma Romanæ explicās Reip. scribit, Tibur, Præneste, Neapolim, vt in liberis ciuitates, ciues Romanos exilij causa solum vertere solitos. Ad hunc morem respexit Ouid. cum lib. vi. Fast. de tibicinibus, qui ex vrbe Tibur abierant, loquens dixit,

Exilio mutant urbem, Tiburque recedunt

(Exilium quodam tempore Tibur erat)

Seruierat quidam quantolibet ordine dignus

Tibure, sed longo tempore liber erat.

Et i. de Ponto Elegia v. Exilium suum acerbius esse, quàm vllius vnquam ante se fuerit, conquerēs, exulum externorum commemoratis exemplis, ad extremum ait,

Quid referam veteres Romanæ gētis, apud quos

Exulibus tellus vltima Tibur erat?

Persequar vt cunctos, nulli datus omnibus æuis

Tam procul à patria est, horridiorūe locus.

Quamquam exules Romani non in oppida fœderata solùm abibant, sed saepe in colonias quoque Latinas, hoc est, Latij iure donatas; vt quæ longius à

ciuium

ciuiū Romanorū iure abessent, quàm Romana. Hinc illud Ciceronis est pro Cæcina, In colonias Latinas sepe nostri ciues aut sua voluntate, aut legis multa profecti sunt: quam multam si sufferre voluissent, tamen manere in ciuitate potuissent. Caruisse autem fæderata oppida omnia iure ciuitatis Romanae, multi ex fæderatis ciuitatibus nominatim ciuitate donati ostendunt. Testis est in Balbi defensione Cicero, vbi multa colligit exempla, & præter cetera illud; Cum Latinis, inquit, omnibus fædus ietum Sp. Cassio, Postumio Cominio Coss. quis ignorat? quod quidem nuper in columna ænea meminimus post rostra incisum, & perscriptum fuisse; quomodo igitur L. Cossinius Tiburs, pater huius equitis Rom. optimi atque ornatissimi viri, damnato Cælio, quomodo ex eadem ciuitate T. Coponius, ciuis item summa virtute & dignitate (nepotes T. & C. Coponios nostis) damnato C. Massone, ciuis Rom. est factus? Ceterum fæderatarum ciuitatum aliquanto vberiore, quàm aliorum oppidorum numerum exstitisse constabit ei, qui colonias, municipia, & præfecturas, quæ apud veteres rerum Rom. scriptores nominantur, cum reliquorum omnium Italiæ oppidorum numero conferre voluerit. Hic Latij status erat ex fædere Cassiano, cum anno ab vrbe condita CCCXXXVII. id Tibure accidit, quod libro IX. Liuius scribit, Eiusdem, inquit, anni rem dictu parua præterire, ni ad religionem visa esset pertinere. Tibicines, quia prohibiti è proximis censoribus erant in ade Iouis vesci, quod

quod traditum antiquitus erat, agrè passi, Tibur vno agmine abierunt; adeo, vt nemo in vrbe esset, qui sacrificijs præcineret. Eius rei religio tenuit Senatum: legatosque Tibur miserunt, vt darent operam, vt hi homines Romanis restituerentur. Tiburtini benignè polliciti, primum accitos eos in curiam, hortati sunt, vt reuerterentur Romam: postquam perpelli nequibant, consilio haud abhorrente ab ingenijs hominum, eos aggrediuntur. Die festo alij alios per speciem celebrandarum cantu epularum causa inuitant: & vino, cuius avidum ferme genus est, oneratos sopiunt: atque ita in plaustra sono victos conijciunt, ac Romam deportant: nec prius sensere, quam plaustris in foro relictis plenas crapula eos lux oppressit. Tunc concursus populi factus, impetratoque, vt manerent, datum, ut triduum quotannis ornati cum cantu, atque hac, quæ nunc sollennis est, licentia per urbem vagaretur: restitutumque in æde vescendi ius ijs, qui sacris præcinerent. Hanc rem Valerius etiã narrat lib. II. cap. I. de Institutis antiquis de Tiburini Collegio, et Ouid. li. VI. Fast. meminit et Plut. in Probl. M. Ant. consul solus post C. Cæs. cadem, cum ex quatuor legionibus eas, quæ Martia et Quarta appellabatur, ad C. Cæs. Octavianum ab se transisse Romam cognouisset, Albam, vbi Martia confederat profectus est, vt eam ad suam reuocaret auctoritate: sed exclusus vrbe, & reiectus à muris retrocessit, & ad reliquas legiones misit, quingentas drachmas unicuique dare pollicitus. Ipse cum ijs, qui aderant, Tibur usque progreditur, apparatus habes ijs, qui in hostes tedunt, consuetum.

Eo in loco assistenti senatus fere omnis, ac plurimi equitum cum honore accessere, ex populo quoque pars non contemnenda, &c. Appian. lib. III. de ciuilibus Rom. bellis: qui item lib. V. Casari Octauio pecunia, inquit, aderant, quas ab omnibus acceperat atque expugnarat, Sardis exceptis, & quas mutuo ex sacris, retributionis gratiam pollicitus, assumpserat, Romæ à Capitolio, ab Antoniano Libanubio à Nemis ac Tibure; quibus in locis thesauri nunc vel maxime sacrarum pecuniarum adseruantur copiosissimi.

Hactenus de Tiburis antiquitate, ac nobilitate; sequi ut eiusdem amœnitatem, veterum poetarum, aliorumque testimonijs demonstremus. Tiburtinae igitur regionis amœnitas tanta olim fuit (vti nunc etiã est) vt blãdæ voluptatis in primis studiosus Horatius lib. carm. I. ode. VII. eam nobilissimis quibusq. Græciæ ciuitatibus anteponat:

Me nec tam patiens Lacedæmon,
Nec tam Larissæ perculsit campus opimæ,
Quàm domus Ablunæ resonantis,
Et præceps Anio, & Tiburti (aliàs Tiburni) lucus,
& vda

Mobilibus pomaria riuus.

Et lib. II. ode. VI. eam suæ optat sedem senectuti,
Tibur Argæo positum colono,

Sit meæ sedes vtinam senectæ:

Sit modus lasso maris, & viarum, Militiæque.

Ex quo intelligere possumus magno in pretio atque honore fuisse prædia Tiburtina; Vnde mirum non est, quòd Catullus suū alloquens fundū, dixerit,
O funde

O funde noster seu Sabine, seu Tiburs:

Nam te esse Tiburtem autumnant, quibus
non est

Cordi Catullum lædere; at quibus cordi est,

Quous Sabinum pignore esse contendunt.)

Sed seu Sabine, seu Tiburs,

Fui libenter in tua suburbana

Villa, malamque pectore expulsi tuffim.

*Profitetur ergo Catullus fundum suū ab ijs, qui sibi rem gratam facere velint, Tiburtem, ab alijs Sabinum vocari; cum videlicet ad fundi dignitatem pertinere existimet, ut Tiburs potius, quam Sabinus dicatur. Vtrius autē regionis esset is fundus, propterea ambigebatur, quòd in vtriusq. situs erat confinio: vel quia, ut supra demonstrauimus, cum Anio Latinos à Sabinis diuideret, necesse fuit, ut ager Tiburtinus partim in Latio, partim in Sabinia esset; vtraque vero pars Tiburs erat. Fundus itaque Catulli, quòd in regione Sabina esset, Sabinus; quòd agri Tiburtini pars foret, Tiburs recte poterat nominari: id quod poeta magis placebat. Ad amœnitatē, delicias, situm pertinent varia epitheta, quibus Poeta urbem, regionem uè Tiburtem exornant. Nam Horatius *carm. III. ode. IIII. Liquidas Baias, Sabinos arduos, frigidum Præneſte, Tibur.**

Supinum dixit, id est, ut Acroni placet, montosum: sicut Virg II. Georg. collesque supinos. situm autem ciuitatis descripsit, quia in ascensu montis est constituta: ea de causa Iuuenalis Sat. III.

Pronum vocat, Simplicibus Gabijs, aut pro-
ni

ni Tiburis arce. Est enim hæc vrbs partim in iugo, partim in dorso, atque in decliui posita loco, propterea idem Sat. XIII.

- Summa nunc Tiburis arce, dixit; Est enim arx (vt ait Asconius) editus in ciuitate, & munitus ad salutem omnium locus, dictusque, vti Varro vult, ab arcendo, quòd ab eo loco facillime possit arceri hostis. Sed hic de villa loquens arcem Iuuenalis dixit pro monte, seu colle: nam villa extra urbem est, non in vrbe. Ita Vir. I. Geor.

Mundus vt ad Scythiã, riphæasq. arduus arces
Consurgit. -- & II. Georg. de Roma.
Septemq. vna sibi muro circumdedit arces.

Inter illas quinque magnas Latij urbes, quas arma sumpsisse aduersus Troianos Virg. in VII. Aeneid. refert, Tibur

Superbum nominat, hoc est, nobile, inquit Seruius; aut obiter tetigit illud, quod aliquando, cum à Senatu Rom. auxilia poscerent Tiburtes sub commemoratione beneficiorum, hoc tantum à Senatu responsum acceperunt, Superbi estis. Horatius rursus
Vdum lib. carm. III. ode. XXIX.

Ne semper (ait) vdum Tibur, & Esulæ

Decliuè contempleris aruum.

Et Ouid. IV. Fast.

Etiam Telegoniã mænia Tiburis vdi

Stabant, Argolicæ quæ posuere manus.

Vdum, ob aquarum copiam, quibus eius suburbana prædia irrigantur. Vnde eiusdem illa sunt
Carm. Ode VII.

Et

Et præceps Anio, & Tiburti lucus, & vda
Mobilibus pomaria riuis.

*Et appositè mobiles riuos dicit; deriuantur enim,
ducunturque in varias partes pro arbitrio & vo-
luntate oppidanorum.*

Sic Vuidum lib. III. od. II.

-- vuidique Tiburis ripas,

Sic etiam auctor obscæni carminis,

Humidum;

Tutela Rhodos est beata solis;

Gades Herculis, humidumque Tibur.

Herculeum, *Martialis lib. I. epigr. XIII.*

Itur ad Herculeigelidas qua Tiburis arces,

Canaque sulphureis Albula fumat aquis.

Et epigram. CXLII.

Tibur in Herculeum migravit nigra Lycoris.

Et lib. VII. epigr. XII.

Venit in Herculeos colles. -

Et Strabo lib. V. Tibur Herculeum est, &c.

*Ita appellatur Tibur, utpote Herculi sacrū, quem
Tiburtes studiosè colebant, exstructo in eius hono-
rem magnifico templo. Quæ quidem res eam urbem
adeo nobilitauit, ut antiquissimus auctor (quem
Plin. lib. V. epist. III. nominat) Cn. Lentulus Getuli-
cus assentandi causa scripserit C. Casarem Caligulã
Tiburi genitum. sed Getulicū Plinius Secundus re-
fellit, quasi mentitum per adulationem, ut ad laudes
iuuenis gloriosi que principis, aliquid etiam ex urbe
Herculi sacra sumeret, abusumque audentius men-
dacio, quòd ante annum ferè natus Germanico filius*

F Tiburi

Tiburi fuerat, appellatus & ipse C. Cæsar. hæc Suet. in Calig. cap. VIII. Tiburtem Bibliothecam, quæ in hoc Herculis templo satis commode instructa libris erat, Aulus Gell. lib. IX. cap. XIII. & lib. XIX. cap. V. memorat. Et quidem ad librorum custodiam atque æternitatem nullum veteres illi locum ferè aptiorem duxerunt, quàm Deorum delubra. Hinc Augustus, ut Suet. cap. XXIX. testatur, templo Apollinis in ea parte Palatinæ domus, quam fulmine etiam desiderari à Deo aruspices pronuntiauerant, excitato, porticum addidit cum bibliotheca Latina, Græcæque, quam ab auctore, Augusti, à loco, Apollinis seu templi Apollinis, vel Augusti, appellatam videmus. Plin. lib. XXXIV. cap. VII. qui ab Asinio Pollione collectam significat lib. VII. cap. XXX. M. Varronis inquit, in bibliotheca, quæ prima in vrbe ab Asinio Pollione de manubijs publicata Romæ est, vnius viuentis posita imago est: Et lib. XXXV. cap. I. Asinij Pollionis hoc Romæ inuentum (ponendorum in bibliothecis signorum, & imaginum, doctorum hominum, illustriumue scriptorum) qui primus bibliothecam dicando, ingenia hominum rempublicam fecit. Antiores cæperint Alexandria, & Pergami reges, qui bibliothecas magno certamine, instituire, non facile dixerim. Hac item de re Gellius in postremo cap. sexti libri sic scribit; Libros Athenis disciplinarum liberalium publice ad legendum præbendos primus posuisse dicitur Pisistratus tyrannus, deinde studiosius accuratiusque ipsi Athenienses auxerunt. Sed omnem illam postea librorum copiam Xerxes, Athe-

Athenarum potitus, vrbe ipsa præter arcem incensa, abstulit asportauitq. in Persas. Hos porro libros vniuersos, multis post tempestatibus, Seleucus rex, qui Nicanor appellatus est, referendos Athenas curauit. Ingens postea numerus librorum in Aegypto à Ptolemæis regibus vel conquisitus, vel confectus est, ad millia fermè uoluminū septingenta. Sed ea omnia bello priore Alexandrino, dum diripitur ea ciuitas, non sponte neque opera consulta, sed à militibus forte auxiliarijs incensa sunt. Idem lib. XI. cap. XVII. Edicta, inquit, veterum pratorum, sedentibus forte nobis in bibliotheca templi Traiani, & aliud quid requirentibus, cum in manus incidissent, legere atque cognoscere libitum est. hoc templum in foro Traiani creditur extitisse. In Iunonis Iouisq. Panellenij templo, quod Hadrianus Imp. Atheniësis præter cetera opera ædificauit, bibliothecam fuisse & gymnasium, Hadriani cognomento, Pausanias. I. lib. est auctor. Quanquam in Thermis quoque Diocletianis bibliothecam Vlpianam fuisse, in qua libri lintei atque elephantini res gestas Principum, & Senatusconsulta continent, asseruabantur, Flavius Vopiscus affirmat in vitis Imperatorum, Aureliani sæpius, Linteos etiam, inquit, libros requiras, quos Vlpia tibi bibliotheca, cum volueris, ministrabit; Numeriani item, & Probi; Vsus sum, inquit, præcipue libris ex bibliotheca Vlpia ætate mea in Thermis Diocletianis: & Taciti, Habet, inquit, bibliotheca Vlpia in armario sexto librum Elephantinum, in quo hoc S. C. perscriptum est:

cui Tacitus ipse manu sua subscripsit. Nam diu hæc Senatusconsulta, quæ ad principes pertinebant, in libris Elephantinis, scribebantur. Erant ij libri ex pelibus elephantinis ad diuturnitatem confecti. Dion denique igni diuinitus potius, quàm ab homine Romæ excitato, cum alia publica ædificia, tum Octaviæ domum cum bibliotheca conflagraſſe teſtatur. Hunc autem morem Chriſtiani libenter imitati ſunt, cum bibliothecas prope ſacras ædes ferè conſtituerunt. Nam Romæ Vaticanam, ad D. Petri, quam multo ante inſtitutam, deinde neglectam Zacharias primus Pont. max. reſtituit; Lateranenſem & quidem duplicem, ad Lateranum, quam Hilarius ſiue (ut Panuius legendum oſtendit) Hilarus ſummus Pont. fecit; Venetijs Marcianam, ad D. Marci; Florentiæ Medicæam, ad D. Laurentij; Cæſenæ Malateſtanã, ad D. Franciſci templum collocatam uidemus: ut de multis alijs taceam, quæ tam in Italia, quàm extra, olim in antiquis cænobijs conſtructæ, ad noſtram uſque celebrantur ætatem. Hunc porro Herculis cultum & religionem apud Tiburtes cum ipſa vrbe ferme natum intelliget, qui priſca illa tempora ex veterum ſcriptorum monumentis conſiderabit. Nam ea tempeſtate Herculem ex vltima Hispania, Geryone interempto, redeuntem, in eam Latij partem, vbi poſt annos prope quadringentos Roma ædificata eſt, boues mira ſpecie abegiffe memorant; & poſt Caci eius loci accolæ, qui partem bouum auerterat, cædem, cognitum & cum veneratione acceptum ab Euandro fuiſſe. Euander tum ea (ait Li-

uius

uius lib. I.) profugus ex Peloponneso (hæc Græcia est intra Isthmū, nūc Moræa vulgo dicta) auctoritate magis, quàm imperio regebat loca; venerabilis vir miraculo litterarum, rei nouæ inter rudes artium homines, venerabilior diuinitate credita Carmentæ matris, quam fatiloquam ante Sibyllæ in Italiam aduentum miratæ hæc gentes fuerant. Is tum Euander (testibus Virgilio lib. VIII. Aeneid. Dionys. lib. I. Solino cap. II.) Herculi aram condidit & dicit, & sacra instituit, quæ postea Romulus, posteriq. Romani Græco ritu fecerunt. Existimare itaque licet Catillum Tiburis (vt Catoni & Silio Italico placet) conditorem, hominem Græcum ex Arcadia Peloponnesi mediterranea regione, qui Euandri præfuerat classi, Herculis Thebis in Græcia nati recentiper Latium fama, & Euandri exemplo atque auctoritate commotum, ea tum sacra cultumque suscepisse: & posteros templum optimo vrbis loco ædificasse cum porticu, vel potius porticibus, quarum adhuc aliquot ingentes columnæ visuntur, in anteriorem partem receptæ primarij templi, quod olim pulso demonum cultu, & Christi fide suscepta, Tiburtes D. Laurentio martyri piè ac sanctè dicarunt; eumque sibi patronum adoptarunt, hanc opinor ob causam; quòd huius sanctissimi martyris per ea tempora nomen vbique terrarum quidem, sed Romæ præcipue, quam sua gloriosa morte illustrauit, celeberrimum fuit: ita sacra ossa & veneranda reliquiæ extra portam Exquilinam in agro Verano via Tiburtina recõditæ, Tiburtinum nomen cohonestant, et

*ad Tiburtinum etiam populum videntur quodammo-
do pertinere. Ceterum apud antiquos Tiburtes Iu-
nonem quoque in honore fuisse, refert Ouid. qui in
VI. Fast. illam sic loquentem inducit,*

Inspice quos habeat nemoralis Aricia fastos,

Et populus Laurens, Lauiniumque meum,

Est illic mensis Iunonius; aspice Tibur,

Et Prænestinæ mœnia sacra Deæ.

Iunonale leges tempus. --

Redeo ad epitheta;

Gelidum Tibur Martialis lib. I. epigram. CXLV.

Centeno gelidum ligone Tibur.

Hybernum. Idem lib. V. Epig. CXIII.

Longas his exige messes

Collibus, hybernum iam tibi Tibur erit.

*Propter iucundum frigus, quo æstivi calores tem-
perantur: qua etiam de causa primarij & illustres
viri ad declinandam æstatis molestiam bodieq. so-
lent eò ex vrbe libenter secedere.*

Glaciale. Statius I. Silvarum

Cernere facundi Tibur glaciale Vopisci.

*Dulce, Martialis lib. X. epigr. XXX. de littore
Formiano,*

Non ille sanctæ dulce Tibur vxoris,

Nec Tusculanos Algidosue secessus,

Præneste nec sic, Antiumuè miratur.

Vacuum, Horat. lib. I. Epist. VII.

Paruum parua decent, mihi iã non regia Roma,

Sed vacuum Tibur placet, aut imbelle Ta-
rentum.

Vacuum

Vacuum autem, ut in II. lib. epist. I.

Ingenium, sibi quod vacuas delumpfit Athenas:
Et studijs annos septem dedit, insenuitque
Libris, & curis. --

*Tranquillam & quietam civitatem significat,
atque à negotijs alienam, & otio deditam.*

*Altum, Martial. lib. VII. epigr. XII. utpote in monte
seu colle positum.*

Dum Tiburtinis albescere collibus audit

Antiqui dentis fusca Lycoris ebur:

Venit in Herculeos colles. quid Tiburis alti

Aura valer? paruo tempore nigra redit.

*Erat autem fama, & vulgaris opinio, ebur Ti-
burtino calo ex vetustate renouari, & in pristinu
candorem restitui. Idem lib. I. epigr. CXLII.*

Tibur in Herculeum migravit nigra Lycoris,
Omnia dum fieri candida credit ibi.

Et lib. VIII. epigr. XXVIII.

Lilia tu vincis, nec adhuc dilapsa ligustra,

Et, Tiburtino monte quod albet, ebur.

*Pomosum, Columella Tibur vocavit lib. XI. de
cultu hortorum, id est, pomis abundans.*

Et Turni Lacus, & pomosi Tiburis arua.

*Habet enim frequētia pomaria, Anienis irrigata
riuis. eorum præstantiam pomorum ostendit Hora-
tius lib. II. Serm. sat. IV.*

Picenis cedunt pomis Tiburtia succo:

Nam facie præstant --

Fertile, idem Horat. III. carm. ode. III.

Sed quæ Tibur aquæ fertile perfluunt.

Fertilitatem indicat Strabo lib. v. Tibur, inquit, Herculeum est, & cataracta (id est descensus) quã facit Anio, vbi nauigabilis esse incipit, cum è sublimi in profundam vallem præceps, & per nemora vrbi ipsi vicina defertur. Hoc ex loco mira est fructuum abundantia, præter lapidis effossiones, qui Tiburtinus dicitur, & alterius Gabiorum, & eius, qui Rubens appellatur, adeo vt eorum ex metallis exportatio & subuectio facillima fiat ad plurima opera Romæ conficienda. In hac planitie Anio fluit, & quæ nuncupantur Albula aquæ, frigida multis è fontibus surgentes, ad varios morbos salutare, cum potui, tum in sessionibus admissæ. De ijs aquis Plin. etiam lib. xxxi. cap. ii. Iuxta Romam Albula aquæ vulneribus medentur: egelidæ hæ, sed Cutiliæ in Sabinis gelidissimæ, suctu quodam corpora inuadunt, vt prope morsus videri possit, aptissimæ stomacho, nervis, vniuerso corpori. Et Martialis lib. iiii. Epigr. iiii.

Quod sicca redolet palus lacunæ,
Crudarum nebulae quod Albularum.

Idem Poeta singulari numero dixit lib. i. Epigr. xiii.

Canaque sulphureis Albula fumat aquis.

Et Statius i. Siluar. iiii.

Illic sulphureos cupit Albula mergere crines.

Aliàs enim Albula nomen priscum Tiberis amnis fuit. Virg. viii. Aeneid.

Tum reges, asperque immani corpore Tibris,
A quo post Itali fluum cognomine Tibrim

Dixi-

Diximus: amisit verum vetus Albula nomen.

Liuius lib. i. Tiberinus ex Albæ regibus in traiectu Albule amnis submersus, celebre ad posteros nomen flumini dedit. Plin. lib. III. cap. v. Tiberis antea Tibris appellatus, & prius Albula. Ouid. II. fast. Albula, quæ Tiberimmersus Tiberinus in vndis Reddidit.

Martialis lib XII. epigr. vltimo.

-- Cui rector aquarum

Albula nauigerum per freta pandit iter.

De vitium generibus iuxta locorū & regionum proprietatem Plin. lib. XIII. cap. III. scribens, Municipij, inquit, vnam Pompei nomine appellant, quāuis Clusinis copiosiorē. Municipij et Tiburtes appellauere, quāuis oleaginā nuper inuenerint à similitudine oliuæ. nouissima hæc uuarū ad hoc tēpus reperta est. Et lib. XVII. cap. XVI. De emplastratione (insitionis id genus est, quam inoculationem alijs vocant, de qua & Colum. lib. III. cap. XXVI. lib. XII. c. II. lib. VI. cap. IX.) loquēs, Quidam, inquit, huic generi miscuere fissuram in vitibus, exempta cortice tessella, surculo à latere plano adigendo. Tot modis insitam arborem vidimus iuxta Tiburtes, tiliam omni pomorum genere onustam, alio ramo nucibus, alio baccis, aliunde vite, ficis, pyris, punicis, malorumque generibus. sed huic breuis fuit vita. Et lib. XV. cap. XVIII. vbi ficuum genera XXIX. describit; Nam Alexandrina nigra est, candicante rima cognomine delicatæ. Nigra & Rhodia est, & Tiburtina de præcocibus: Hædum Tiburtinum, Iuuenalis sat. XI. commendat,

Fer-

Fercula nunc audi nullis ornata macellis;
De Tiburtino veniet pinguis agros
Hædulus, & toto grege mollior, inscius herbæ,
Nec dum ausus virgas humilis mordere salicti,
Qui plus lactis habet, quàm sanguinis.

Oues, Martial. lib. VII. epigr. I. XXIX.

At tibi captiuo famulus mittetur ab Istro,
Qui Tiburtinas pascere possit oues.

Hodie quoque multa nos laudare possumus, quæ ab Tibure ad urbem Romam importantur, vt lapidẽ Tiburtinum (de quo Plin. cum alibi, tum lib. XXXVI. cap. XXII.) ad ædificiorũ ornatum & magnificentiã, calcem, ferrum, chartam emporeticam, oleum, quod ita nunc est in pretio, vt olim venafranum, omnis generis fructus, quos arbores ferunt, ac præcipue vuã duracinam, qua maxime regio hæc abundat, callo gratissimam, vt inde possit inuenisse nomen duracina. Duratque per hyemem pensili concamerata nodo, in vite seruabilis: vt Plin. lib. XIII. cap. I. & III. de hac Martial. lib. I. epigr. C.

Non quæ de tardis seruantur vitibus vuæ.

Et lib. XIII. epigr. XXII.

Non habilis cyathis, & inutilis vua lyæo;
Sed non potanti me tibi nectar ero.

Columel. lib. III. cap. II. de vua duracina. Suet. in Aug. cap. LXXVI. Dum lectica ex regia domum redeo, panis vnciam cum paucis acinis vuæ duraciinæ comedi.

*Tiburtinæ urbis, regionis, ac celi amœnitatem, vbertatem, salubritatem secuti permulti quondam
Romani*

Romani nobiles, & principes viri, in agro Tiburti prædia sibi, villasque compararunt. quarundam adhuc cernuntur vestigia, & ruinae, aliarum vocabubula, licet corrupta, etiam nunc manent, vt Cassii & Pisonis supra villam Hadriani; vt Quintilij Vari. Q. Horatius Flaccus Tiburtina rusticatione usque eò delectabatur, vt primo carm. lib. Ode VII. plane ac diserte profiteretur,

Me nec tam patiens Lacedæmon,
Nec tam Larissæ perculsit campus optimæ,
Quàm domus Albunæ resonantis,
Et præceps Anio, & Tiburti lucus, & vda
Mobilibus pomaria riuus.

Vbi Acron interpres, Albuneam, delectabile nemus esse pronunciat, Albunæ consecratum nymphæ, à qua & nomen acceperit; Porphyrius Deam facit; in regione Tiburtina, fontis præsidem, teste Virgil. in septimo,

At rex sollicitus monstris, oracula Fauni
Fatidici genitoris adit; lucosque sub alta
Consulit Albunea: nemorū quæ maxima sacro
Fonte sonat, sæuamque exhalat opaca mephitim.

*Hic Seruius Albunea est in Tiburtinis altissimis montibus, dicta ab aquæ qualitate, quæ in illo fonte est. Vnde etiam nonnulli ipsam Leucotheam volunt. vnum vero nomen est fontis & syluæ. Quod vero Seruius eam in montibus ponit, id quidam eruditi viri non probant: nusquam enim alibi putor
ille,*

ille, ac graueolens exhalatio, nisi in plano iuxta Anienem longè latèque sentitur, vbi quondam nemora & luci fuerunt; nunc apertus est campus, nudus, & vacuus; Balnea Tiburtina nuncupantur. cū altam Albuneam Virgilius dixit, profundam significare voluit, non autem in sublimi atque edito loco existentem. Idem Virg. eodem lib.

Qualia multa mari nauæ patiuntur in alto.

Et ecloga VI.

-- gurgite in alto

Ah timidos nautas canibus laceraſſe marinis.

Et IIII. Georg.

At mater sonitum thalamo sub fluminis alti
Sensit --

& -- Cæſar dum magnus ad altum,
Fulminat Euphratem bello. --

Plin. lib. X. cap. XLVIII.

Apicius nepotum omnium altissimus gurgis. Cic. Phil. IV: Virtus est vna altissimis defixa radicibus. Vnde idem Seruius in I. Aeneid. Altum, inquit, et superiorem & inferiorem altitudinem significat; est enim mensuræ genus altitudo. Ceterum Lactantius lib. I. de falsa religione cap. VI. cum ex M. Varronis rerum diuinarum libris, Sibyllas nouem numerasset, decimam Tiburtem siue Tiburtinam posuit, nomine Albuneam, quæ Tiburi colebatur. vt Dea, iuxta ripas Anienis; cuius in gurgite simulacrum eius inuentum esse dicitur, tenens in manu librum, cuius sacra Senatus in capitolium transtulerit. Extat Tibure in summa Anienis ripa, catarra-

Etæ

*Etæ impendens, peruetustum circulari figura templū columnis extrinsecus exornatum, quod huiusce siue Sibyllæ, siue Nymphæ Albunæ fuisse affirmant. Quo autem Sibylla hæc Tiburtina floruerit tēpore, quodque vaticinium de Christo ediderit, pro incom-
perto habetur, quamuis illud nullo certo auctore cir-
cumferatur,*

Nascetur Christus in Bethleem, annuntiabi-
tur in Nazareth, regnante Iano pacifico funda-
tore quietis. O felix illa mater, cuius vbera illum
lactabunt.

*Alterum quoque vaticinium vidi, quod Latinis
characteribus & antiquo more in vetustissimo in-
cisum marmore, et apud Heluetios in Tauri montis,
quem anno M. D. XX. tertio Kal. Martias aqua-
rum vi, niuiumque decursu, cum fæda & miserabi-
li accolarum strage corruisse constat, visceribus in-
uentum traditur; exscriptumque ad Imp. Cæs. Caro-
lum V. à Matthæo Heluetio S. R. E. presb. Card. Se-
dunensi transmissum, inde ad Pont. Max. tum ab
urbis Romæ astrologis ac philosophis responsum, il-
lud ad Imp. Carolum pertinere. auctor Cornelius
Gemma Louaniensis, regius Medicinæ professor lib.
II. Cosmocriticæ cap. III.*

Titulus, seu prima inscriptio hæc fuit.

Prophetia. T. Sibyllæ ol. LVII.

an. munne.

Videtur Sibylla Tiburtina in front
signari, quasi quæ vixerit olym. LVII.

Ipsam

Ipsam vero prædictionem bene longã, quòd multa continere mihi videatur incredibilia, absurda, aduza, tanquam hoc opere alienam omitto: locum demonstraſſe ſufficiat, vti, ſi quis eam forte deſideret, nulla ſit mora. Vt autem meum perſequar inſtitutum, Catullus, vt antea retuli, fundum ſuum, Tiburtinum & eſſe, & dici malebat, quàm Sabinum. Ad Tiburtini cæli temperiem laudemque referendum eſt illud Martialis lib. i. epigr. CXL. de Curatio.

*Ardea ſolſtitio, Pæſtanaque rura petantur,
Quique Cleoneo fidere feruet ager:
Cum Tiburtinas damnet Curatius auras,
Inter laudatas ad ſtyga miſſus aquas,
Nullo fata loco poſſis excludere: cum mors
Venerit, in medio Tibure Sardinia eſt.*

Temere atque iniuſte accuſabat Tiburtinum cælum Curatius Tibure moriens. nullius enim loci ſalubritas, nullius cæli bonitas poteſt hominem ab inenitabili mortis iaculo ac neceſſitate defendere. M. Bruti illius, qui iuris civilis peritiſſimus fuit, Tiburtem fundum Cicero nominat in deſenſione Cluentiana, et lib. ii. de orat. De Q. Cæcilij Metelli Pij Scipionis, qui P. Cornelius Scipio Naſica dicebatur, Naſice Scipionis filius, & à Q. Metello Pio adoptatus Q. Cæcilius Q. F. Q. N. Metellus Pius Scipio à Cælio lib. vii. epist. ad fam. epistola CXLII. & à Dione, vocatur, Cn. Pompei magni ſocer, & in tertio conſulatu collega, anno vrbis DCCII. de huius, inquam, Tiburtino fundo, ſeu villa idem Cic. meminit lib. xii. epist. CCXLIII. & Philip. v. qua in villa decem & ſeptem

septem dies *M. Antonium declamasse cauillatur.*
 Huc etiam pertinet, quod idem refert II. de oratore:
A quo genere, inquit, ne illud quidem plurimum di-
stat, quod Glaucia Metello, villam in Tiburte ha-
bes, cortem in Palatio. Idē lib. VIII. ad Att. ep. XXII.
de Tiburti Lepidi mentionem facit. Mecænatis vil-
lam Anieni imminentem, atque ad septentriones
uersam in montis dorso extra Tiburis inferiorem
portam, quæ Atestinos nunc hortos attingit, fuisse
perhibent; cuius villæ ingentes substructiones, &
insignes supersunt reliquæ. Ea plurimum usus es-
se traditur Augustus. E regione ferme huius villæ
in altera fluminis ripa, soli obiecta, villa fuit Quin-
tilij Vari, & paulo superius, Tiburtinum Man-
lij Vopisci, eruditissimi viri, cuius adhuc vestigia
quædam apparent in æde, cænobioque Sancti Anto-
nij Patauini, quod Franciscani fratres tertij or-
dinis incolunt. Heroico id carmine ab ingenioso
Poeta Statio Papinio, primo siluarum libro de-
scribitur, & celebratur.

Cernere facundi Tibur glaciale Vopisci
 Si quis, & inserto geminos Aniene penates,
 Aut potuit sociæ commercia ponere ripæ,
 Certantesque sibi Dominum defendere villas,
 & cet.

Duas enim dicitur parasse villas, alteram in
 ripa vrbi coniuncta, æstiuam, à sole auersam,
 & vergentem ad Boream; alteram hybernâ
 ab Aquilone tutam, & soli expositam, in ad-
 uersa ripa. Hic nimirum Vopiscum Tibur sibi
 delegerat

delegerat sedem, ubi vitam à curis, & urbano tumultu remotam, degeret, et honesto fruere otio & quiete. Alij verò certo duntaxat anni tempore laxandi animi causa, aut vitandi caloris, ex vrbe Roma digressi aut Tibur, aut aliò rusticatum se conferebant. Vnde Aulus Gellius lib. XIX. noctium Atticarum cap. v. In Tiburte rus, inquit, concesseramus hominis amici diuitis, æstate anni flagrantissima, &c. Horatius libere atque ingenue suam fatetur leuitatem & inconstantiam, cum l. lib. epist. VIII. ait. Romæ Tibur amen ventosus, Tibure Romam.

Octavius Augustus, teste Tranquillo cap. LXXII. Ex secessibus præcipue frequentauit maritima, insulasque Campaniæ, aut proxima vrbi oppida, Lanuinum (aliàs Lanuuium) Præneste, Tibur, ubi etiam in porticibus Herculis templi persæpe ius dixit, & cap. LXXXII. Itinera lectica & noctibus fere, eaque lenta ac minuta faciebat, vt Præneste, vel Tibur bido procederet. Statius IV. Siluarum ad Marcel- lum,

Iam terras volucremque. polū fuga veris aquosi
Laxat, & Icaris cælum latratibus vrit.

Ardua iam densæ rarescunt mœnia Romæ.
Hos Præneste sacrū, nemus hos glaciale Dianæ,
Algidus aut horrēs, aut Tuscula protegit vmbra.
Tiburis hi lucos, Amenaque. frigora captant.
Te quoque. clamosæ quænam plaga mitior vrbi
Subtrahit? æstiuos quo decipis aere soles?

Martialis lib. VII. epigr. XXVII. Ad Fuscum.
Sic Tiburtinæ crescat tibi silua Dianæ,

Et

Et properet cæsum sæpe redire nemus.

Cuiusdam Centronij superbissimam villam etiam Tiburtinam Iuuenalis Sat. XIV. dilaudat, Aedificator erat Centronius, & modo curuo Littore Caietæ, summa nunc Tiburis arce, Nunc Prænestinis in montibus alta parabat Culmina villarum, Græcis, longeque petitis Marmoribus, vincens Fortunæ, atque Herculis ædem.

Ex quibus verbis intelligi datur, Fortunæ Prænestinæ, & Herculis Tiburtini ædes magnificentissimas illas quidem, multo tamen magnificentiores Centronis villas fuisse. Iam vero quid Hadriani Augusti Tiburtina villa celebrius? de qua Spartianus in eius vita sic scribit; Tiburtinam villam mire exædificauit ita, ut in ea & prouinciarum, & locorum celeberrima nomina inscriberet: velut Lyceû, Academiam, Prytaneum, Canopû, Pæcilen, Tempe vocaret: & vt nihil prætermitteret, etiam inferos finxit. Eum secessum quanto studio ille coluerit, Sex. Aurel. Victor ostendit, cum ait, Deinde, vti solet, tranquillis rebus, remissior, rus proprium Tibur secessit, permissa vrbe L. Aelio Casari: ipse, vti beatis locupletibus mos, palatia exstruere, curare epulas, signa, tabulas pictas; postremo omnia satis anxie prospicere, quæ luxus lasciuiæq. essent. Hæc autem villa tam ampla, tam superba, tam regia, tot ac tantis operibus exornata, nunc temporum motu, vetustatis iniuria, rerum humanarum vicissitudine atq. conuersione, iusto denique Dei iudicio, qui ad nihil

G suos

suos redigit inimicos, & cuncta dissipat consilia, & opera impiorum, prostrata & diruta ante oculos iacet. Ruinas si procul aspicias, urbem putes fuisse, non villam; unde aliquot iam ætatibus vulgo Tibur vetus appellant. Tanta ergo hæc opera, quæ immortalia futura atque æterna videbantur, tandem, ut eorum auctores, sic ipsa etiam, quemadmodum cernimus, interiere, uti alia insignia, & memoratu digna eiusdem Hadriani Cæsaris opera atque ædificia, quæ Pausanias primo libro describit. Athenis enim Olympij Iouis templum dedicavit, & in eo signum, quod magnitudine cum Romanis, & Rhodiensibus colossis conferri possit. Videas ibidem & alia signa ex ebore, & auro, in quibus æque artem ac magnitudinem admirere. Sunt & duæ Hadriani statuæ ex Thasio, totidē ex Aegypcio marmore. Ad templum vero columnas, urbium, quas colonias Athenienses appellant, ex ære erecta sunt simulacra. Est autem totius tēpli ambitus stadiorū amplius quatuor, neque eius vlla pars statuis vacat. singulæ enim urbes in eo, Hadriano statuā posuerunt; quas omnes Athenienses longo intervallo superarunt, erecto eidem mirandi operis colosso in postica templi parte. Sed alia præterea Atheniensibus opera Hadrianus ex ædificavit, & Iunonis, ac Iouis Pallenij templum, communemque omnibus dijs ædem. Spectantur inter cetera opera, ut quæ maximè, columnæ centum & viginti ex Phrygio marmore, & ex eadem materia parietes in porticibus exstructi; & in ijs cellæ, quarum lacunæ auro & alabaistro præfulget.

get. Bibliotheca est in eodem templo, & gymnasium Hadriani cognomento, in quo columna centum è Libycis lapidicinis. Idem in Hadriani uita Aelius Spartianus memorat, Ad orientem profectus, inquit, per Athenas iter fecit, atque opera, quæ apud Athenienses cœperat, dedicauit: ut Iouis Olympij ædem, & aram sibi; eodemque modo per Asiam iter faciens, templa sui nominis consecrauit. Sed, ut ad Tibur redeam, unde deflexi, Linius lib. xxx. de Scipionis Africani superioris triumpho loquens, Morte, inquit, subtractus spectaculo magis hominũ, quàm triũphatis gloria Syphax est (is Numidiæ in Africa rex ingētis nominis à Scipione deuictus captusq. & à Lælio cū primoribus Numidarũ captiuis Romã adductus fuerat, & inde Albã in custodiam missus) Tibure haud ita multo ante mortuus, quo ab Alba traductus fuerat. cõspecta mors tamẽ eius fuit, quia publico funere est elatus, an. Urbis DLII. Hũc regẽ in triumpho ductum Polybius, haudquaquam spernendus auctõr, tradit. Hinc animaduertere est, magnos et illustres uiros Tibur potissimum in custodiã amandari cõsueuisse, uel propter securitatẽ urbis natura loci munitissimæ, ac Romæ propinquæ, uel propter salubre amœnumq. cælũ. Qua de causa Regina Zenobia captiua eò in custodiã ducta Tiburtini agri nomen auxit & ornauit. Huius autem maritus Odenatus, natione Syrus, Decurio Palmyrenus, siue Palmyrenorum princeps, Valeriano Augusto capto à Persarum rege Sapore, Imperator à legionibus

orientalibus Palmyræ in Syria appellatus, Zenobiã
 uxorem, & filiũ Herodem ex priori coniugio Au-
 gustos, reliquos tres ex ipsa Zenobia susceptos, He-
 rennianum, Timolaum, & Vhabalathum adhuc
 puerulos Cæsares appellauit, Persas memorabili
 prælio vicit: demum sexto imperij anno, Christi au-
 tem CCLXV. insidijs consobrini sui Moconij, qui
 & ipse imperium occuparat, occisus est; vir sane, qui
 cum uxore Zenobia (si Trebellio Pollioni credi-
 mus) non solum orientem, quem iam in pristinum
 reformauerat statum, sed omnes omnino totius or-
 bis partes reformasset: vir acer in bellis, & quan-
 tum plerique scriptores loquuntur, venatu incredi-
 bili semper inclytus; qui à prima etate capiendis
 leonibus, & pardis, & vrsis, ceterisque siluestribus
 animalibus sudorem officij virilis impendit, quiq̃
 semper in siluis ac montibus vixit: perferens calo-
 rem, pluuias, & omnia mala, quæ in se continent ve-
 natoriae voluptates: quibus duratus, solem ac pulue-
 rem bellis Persicis tulit; non aliter etiam coniuge
 assueta, quæ multorum sententia fortior marito fuis-
 se perhibetur, mulierum omnium nobilissima, Orien-
 talium feminarum (vt Cornelius Capitolinus ait)
 speciosissima. Hæc se de Cleopatrarum, Ptolemæo-
 rumq̃ gente iactabat, & post mariti Odenati cæ-
 dem, imperiali sagulo, perfuso per humeros habitu,
 donis ornata, diademate etiam accepto, nomine filio-
 rum, quos ex Cæsaribus Augustos appellauit, diutius
 quàm femineus sexus patiebatur, imperauit. Siqui-
 dem Gallieno Aug. adhuc regente rempub. regale
 mulier

mulier superba munus sex annis obtinuit, & Claudio Imp. bellis Gothicis occupato, vix denique à M. Aurelio Valerio Aureliano Augusto duplici prælio victa, & per obsidionis moras fracta, captaque, & in triumphū ducta est anno vrbis M. XXIV. Christi CCLXXII. Extat apud eundem Pollionē epistola Aureliani, qua captivæ mulieri, testimonium fert. Nam cum à quibusdam reprehenderetur, quòd mulierem veluti ducem aliquem vir fortissimus triumphasset, missis ad senatum populumque Romanum litteris, hac se attestatione defendit: Audio P. C. mihi obijci, quòd non virile munus impleverim, Zenobiam triumphando. Nae illi, qui me reprehendunt, satis laudarent, si scirent qualis illa est mulier, quàm prudens in consilijs, quàm constans in dispositionibus, quàm erga milites gravis, quàm larga, cum necessitas postulet, quàm tristis, cum seueritas poscat. Possum dicere illius esse, quòd Odenatus Persas vicit, ac fugato Sapore, Ctesiphontē vsque (vicus est prope Tigrim fluvium, & Seleuciā Assyriæ metropolim, auctore Strabone li. XVI.) peruenit. Possum asserere, tanto apud Orientales & Aegyptiorum populos timori mulierem fuisse, vt se non Arabes, non Saraceni, non Armenij commouerent. Nec ego illi vitam conseruassem, nisi eam scissem multum Romanæ reipublicæ profuisse, cum sibi, vel liberis suis Orientis seruaret imperium. Sibi ergo habeant propriarum venena linguarum hi, quibus nihil placet. Nam si vicisse ac triumphasse feminam, non est decorum; quid de Gallieno loquuntur, in cuius con-

temptū hęc bene rexit imperiū? Quid de Diuo Claudio, sãcto ac venerabili duce, qui eã, quòd ipse Gothi-
cis esset expeditionibus occupatus, passus esse dici-
tur imperare, idq. occulte ac prudenter, vt illa serua-
ret Oriētalīs fines imperij, ipse securius, quæ institue-
rat, perpetraret? Hęc oratio indicat quid iudicij Au-
relianus habuerit de Zenobia: cuius ea castitas fuisse
dicitur, vt ne virum suū quidem sciret, nisi tentatis
conceptionibus. Nam cū semel cōcubuisset, expecta-
tis menstruis continebat se, si pręgnans esset; sin mi-
nus iterū potestatem quærendis liberis dabat. Vixit re-
gali pōpa more magis persico; Adorata est more re-
gū Persarum; cōuiuata est imperatorū more Rom. ad
concionēs galeata processit cum limbo purpureo, gē-
mis dependentibus per ultimam simbriã, media etiã
cyclade veluti fibula muliebri astricta, brachio sæ-
pe nudo. Fuit vultu subaquilo, fuscī coloris, oculis su-
pra modū vigentibus nigris, spiritus diuini, venustæ
tis incredibilis: tantus candor in dentibus, aut marga-
ritas eã pleriq. putarent habere, non dentes. Vox cla-
ra et virilis: seueritas, vbi necessitas postulabat, ty-
rannorū; bonorum principū clemētia, vbi pietas re-
quirebat. Larga prudenter, conseruatricis thesaurorū
vltra femineum modū. Vsa vehiculo carpentario, ra-
rò pilento, equo sæpius. Fertur autem vel tria vel
quatuor millia frequenter cū peditibus ambulasse:
bibit sæpe cum ducibus, cum esset aliàs sobria: bibit
etiam cum Persis atq. Armenijs, vt eos vinceret.
Vsa est vasis aureis gemmatis ad conuiuia, quibus
et Cleopatra vsa est. In ministerio Eunuchos grauior
ris

ris ætatis habuit, puellas nimis raras. Filios latinè loqui iusserat; adeo, vt græce vel difficile, vel raro loquerentur. Ipsa latini sermonis non vsquequaque ignara, sed vt loqueretur, pudore cohibita: loquebatur et Aegyptiace ad perfectum modum. Historiæ Alexandrinæ atq. orientalis ita perita, vt eam epitomasse dicatur: Latinâ autem Græce legerat. Cum illam Aurelianus cepisset, atq. in conspectum suum ductam sic appellasset; Quid ò Zenobia ausa es insultare Romanis Imperatoribus? Illa dixisse fertur, Imperatorè te esse cognosco, qui vincis: Gallienum, et Aureolũ (hic sub Gallieno Augu. ex duce exercitus Illyriciani à suis legionib. Imperator appellatus Mediolani, cū annis octo imperasset, prælio à Clau. Im. victus & occisus est iuxta eandè urbè, an. Christi CCLXIX.) & ceteros, principes nõ putavi. Victoriã (alias Victorinã, quæ tũ cum imperate Gallieno, xxx. tyranni Romanũ per diuersas prouincias inuaserũt imperiũ, post mariti & filij Victorinorũ cadè apud Coloniã Agrippinã tumultu, militari factã, eos imitata se in Gallijs Augusta, & castrorũ matrè appellauerat, & Tetrici fraude interierat) mei similè credès, in consortiũ regni uenire, si facultas locorũ pateretur, optavi. Ducta est igitur per triũphũ ea specie, ut nihil pòpabilius Populo Ro. videretur. Iã primũ ornata gēmis ingētibus, ita, ut ornamentorũ onere laboraret. Fertur. n. mulier fortissima sæpissime restitisse, cū diceret se gemmarũ onera ferre non posse. Vincti erãt præterea pedes auro, manus etiã catenis aureis: nec collo

aureum vinculum deerat, quod scurra Persicus præ-
 ferebat. Huic ab Aureliano viuere concessum est.
 ferturque uixisse cum liberis, matronæ iam more Ro-
 manæ, data sibi possessione in Tiburti, quæ hodieque
 Zenobia dicitur, non longe ab Hadriani palatio, at-
 que ab eo loco, cui nomen est Conche. De filiorum
 exitu incertum est. Multi enim dicunt eos ab Aure-
 liano interemptos, multi morte sua consumptos. Si-
 quidem Zenobiæ posteri etiam nunc Romæ inter no-
 biles manent. Hæc Trebellius Pollio, quem sub Fl.
 Valerio Constantio Cesare, Constantini magni patre,
 anno Christi circiter CCC. floruisse ipsius indicant
 scripta. Zenobiæ autem villæ ruinas esse opinamur,
 quæ hodie in collibus sancti Stephani, ut vulgo
 vocant, cernuntur. Ut enim in vrbe, sic etiam in
 suburbano agro Tiburtino plurima exstant vete-
 rum templorum, villarum, sepulcrorum, alio-
 rumque operum, atque ædificiorum vestigia; ex-
 stant etiam antiqui passim lapides, quorum inscri-
 ptiones aliquot summo Aldi Manutij studio &
 cura collectæ editæque circumferuntur. numerum pa-
 ginarum, quibus illæ continentur, adscribam, ut quis-
 que, cum libuerit, statim inuenire possit. In ipsa vrbe
 Tibure ad D. Syluestri, pag. xv. & DCCIII. ad D. Ma-
 ria, pag. CXXV. ad D. Vincetij pag. CLXXVIII. in parie-
 te hospitij publici ad forum, pag. CCCCLIX. ad D.
 Pauli, pag. DCXIX. Item alibi, pag. XCIV. CCLXV.
 DCCXVI. In agro Tiburtino XII. ab vrbe lapide, pag.
 XXV. & XXVI. Et ad pontem Lucanū, pag. DCCXVII.
 & DCCXVIII. Repertum est etiam nostra memoria
 secundo

secundo ab Tibure milliario prope viam & reliquias aquæductus, Anienem inter & proximos montes, sepulcrum Patroni, quæ L. Aelij Commodi Antonini Aug. libertum & familiarem fuisse marmor, & numismata cum eius Imperatoris effigie haud procul effossa testantur. ex quibus facilis est coniectura, huius Patroni villam fuisse, quæ nuper à Crucijs in antiquis ruinis instaurata, & in edito, amæno, salubrique colle conspicua visitur, & cum toto fundo, hoc est, omnibus circa siluis, hortis, vineis, arbutis, oliuetis, subiectisque infra pratis, & aruis Crucia familiae nomine nuncupatur. Hic autem Patronus fortasse is est, de quo xxxii. Digestorum libro fit mentio, L. Patronus. §. Codicillis de leg. iii. his verbis; Codicillis confirmatis ita cavit, Tiburtibus municipibus meis amantissimis, quos scitis, balineum Iulianum iunctum domui meæ, ita, vt publice sumptu heredum meorum, & diligentia decem mensibus totius anni præbeatur gratis. quæsitum est, an & sumptus refectioibus necessarios heredes præstare debeant. Præter alias veterum ædificiorum ruinas, supersunt in agro Tiburti etiam nunc reliquæ nonnullæ aquarum ductuum Marcia, Anienis veteris, & Anienis noui. De aqua Marcia, quæ vel ab Anco Marcio, qui primus eam adduxit, nomen accepit, vel à Q. Marcio, qui opus vel absoluit, vel refecit, Plin. lib. xxxi. cap. iii. Clarissima aquarum omnium in toto orbe, frigiditatis salubritatisque palma, præconio vrbis, Marcia est, inter reliqua, Deum munere, vrbi tributa. Vocatur

batur

batur hæc quondam *Aufeia*; fons autem ipse *Pico-*
nia. Oritur in ultimis montibus *Pelignorum*: transit
Marsos, & *Fucinum lacum*, *Romam* non dubie pe-
 tens, mox specu mersa, in *Tiburtina* se aperit, IX. M.
 passuum fornicibus structis perducta. Primus eam
 in urbem ducere auspicatus est *Ancus Marcius* unus
 è regibus, postea *Q. Marcius* rex in prætura dedu-
 xit; rursusque restituit *M. Agrippa*. Quantum au-
 tem virgo tactu, tantum præstat *Marcia* haustu: &
 lib. XXXVI. cap. XV. hanc *Manlius* quoque *Vopiscus*
 in *Tiburtinum* suum plumbeis fistulis deduxit, ut
Statius docet, cum ait,

Teque per obl quū penitus quæ laberis amnem
 Marcia? & audaci transcurris flumina plumbo?

Concipiebatur hæc via *Valeria* ad milliarium XXXV.
 diuerticulo euntibus ab urbe *Roma* dextrorsus mil-
 lia passuum III. villa *Sublacensi*. Ductus eius erat
 longitudinis à capite ad urbem passuum . LX. mil-
 lium DCCX. & semis. Riuo subterraneo pass. XLIV.
 M. CXLV. & semis opere supra terram pass. VII. M.
 CCCXLIII. opere arcuato pass. II. M. CCCCLXII.
 propius urbem à VI. milliario substructione pass.
 CLXXXVIII. reliquo opere arcuato pass. VI. M.
 CCCCLXXII. C. Item *Cæsar Caligula*, qui *Tiberio*
 successit, altero imperij sui anno ad VII. priores du-
 ctus aquarum, duos alios adijcere statuit, & in-
 choauit; quos *Claudius* magnificentissime consumma-
 uit; & alteri quidem, quæ via *Sublacensi* diuerticulo
 sinistrorsus intra passus CCC. ex fontibus amplis, spe-
 ciosis *Cæruleo*, & *Curtio* perducebatur, *Claudia* no-
 men

men est inditum ; Altera vero, quoniam duo Anien-
 nis riui influere in urbem ceperant , vt appellatio-
 nibus distinguerentur , Anio nouus vocata est , &
 quod illas omnes praecesserat prior Anio, ei veteris
 est cognomen adiectum. auctor Frontinus. De Clau-
 dia Plin. lib. xxxvi. cap. xv. Vicit antecedentes
 aquarum ductus nouissimum impendium operis in-
 choati à C. Casare , & peracti à Claudio . Quip-
 pe à lapide quadragesimo ad eam excelsitatem ,
 vt in omnes urbis montes leuarentur , influxere
 Curtius atque Ceruleus fontes . Erogatum in id
 opus sestertium ter millies : quæ summa efficit sep-
 tuagies quinquies centena millia aureorum; hoc est
 septem milliones , vt nunc vulgo loquuntur , & di-
 midiatum . Budeus ex vetustis codicibus legit, se-
 tertium quingentes quinquagies quinquies : quæ
 lectio, si vera est, efficiet multo minorem summam,
 decies scilicet centena, et trecenta octoginta septem
 millia , & quingentos aur. Suetonius in Caligula
 cap. xxi. Inchoauit autem aqueductum regione
 Tiburti, & amphitheatrum iuxta septa : quorum
 operum à successore eius Claudio alterum pera-
 ctum, omissum alterum est . Et in Claudio cap.
 xx. Opera magna potius, quàm necessaria, quàm
 multa perfecit : Sed vel præcipua , aqueductum
 à Caio inchoatum . & post pauca ; Clau-
 diae aquæ gelidos , & vberes fontes , quorum alteri Ceru-
 leo , alteri Curtio , & Albulino nomen est :
 simulque riuum Anienis nouo lapideo opere in
 urbem perduxit , diuisitque in plurimos &
 ornatis-

ornatis-

ornatissimos lacus . Anienem nouum hic Tranquil-
 lus significat , de quo , & veteri Frontinus hæc scri-
 bit; M. Curius Dentatus, qui censuram cum L. Papy-
 rio gesserat , Anienis veteris aquam perducendam
 in urbem ex manubijs de Pyrrho captis curauit, post
 annos XL. quàm Appia fuerat perducta, anno ab ur-
 be condita CDXXXIX. Sp. Caruilio & Papyrio Coss.
 Post biennium deinde actum est in Senatu de eius
 consummatione. Tum ex S.C. duumviri aquæ per-
 ducendæ creati, Curius, & Ful. Flaccus. Curius in-
 tra quintum diem, quàm erat duumvir creatus, de-
 cessit: Gloria perductæ pertinuit ad Fuluium. Conci-
 piebatur supra Tibur XX. milliario extra portam
 Raranam, vbi partim in Tiburtinum distribuebatur
 vsus, partim Romam deducta erat: quæ minus salu-
 bris in hortorum irrigationem, atque in ipsius urbis
 sordida existeret ministeria. Ductus eius habebat lō-
 gitudinem passuum XLIII. mill. Ex eo riuus erat
 subterraneus passuum XLII. Substructione supra ter-
 ram pass. DCCIII. Rectus ductus, secundum speciem
 veterem veniens, intra portam Exquilinam in altos
 riuos per urbem deducebatur . Anio autem nouus
 Sublacensi via ad milliarium XLII. in suo riuo exci-
 piebatur ex flumine; qui cum terras cultas circum
 se haberet soli pinguis, & inde ripas solutiores, etiã
 sine pluuiarum iniuria limosus, & turbulentus flue-
 bat; ideoque à faucibus ductus interposita erat pi-
 scina limaria, vbi inter amnem & specum consiste-
 ret & liqueretur aqua : sic quoque quoties imbres
 superuenirent, turbida perueniebat in urbem . Tun-
 gebatur

gebatur ei riuus *Herculanens*, oriens eadem via, ad
milliarium XLIII. *Ductus Anienis* efficiebat longi-
 tudinem passuum LXII. M.

Neque vero à veteribus tantum *Ethnicis*que *Pro-*
ceribus expetita est & celebrata mansio *Tiburti-*
na, sed à *Christianis* quoque principibus vel ad ho-
 nestam voluptatem, atque ad breuem cessationem,
 animique remissionem, uel ad salutis custodiam, &
 periculi vitationem sæpe delecta. Atque ut à bar-
 baro & *Ariano* homine initium sumam, *Totilas* *Ba-*
duilla VIII. *Gothorū* in *Italia* rex anno *Christi* DXLI.
 in *Gallia Transpadana* creatus in *Etruriam*, & in-
 de in *Campaniam* transgressus, *Neapolim* cepit, tum
 credo, *Romam* contendens, ad *Casinum* cum perue-
 nisset, *S. Benedictum* per ea tempora sanctimonie,
 prodigiorum, & vaticinandi laude fama que floren-
 tem, tentaturus inuisit; à quo illa futura audiuit,
 quæ *B. Gregorius* II. lib. *Dial. cap. xv.* memorie pro-
 didit: *Multa mala facis, multa mala fecisti: iam ali-*
quando ab iniquitate conquiesce. E quidem Romam
ingressurus es, mare transiturus, nouem annis re-
gnans, decimo morieris. Quibus auditis rex vehe-
menter territus, oratione petita, recessit; atque ex il-
lo iam tempore minus crudelis fuit, & non multo
post Romam adiit, ad Siciliam perrexit. Anno autē
regni sui decimo, omnipotentis Dei iudicio regnum
cum uita perdidit. hæc Greg. Meminit etiā Sigeber.
in chron. an. DXXXVI. & Paulus Diac. lib. xvii. To-
tilas igitur urbis Romæ potiundæ cupiditate incen-
sus, in proxima loca exercitum duxerat; & cum
Belisa.

Belisa.

Belisarium ducem copiarum ab Imp. Iustiniano ex Oriente iterum in Italiam ad Romanæ urbis aduersus Gothos subsidium, missum aduentare cognouisset; interim, vt Procopius lib. III. de bello Gothico refert, Tibur, quod Isaurorum præsidio tenebatur, per proditionem hoc pacto cepit. Ex incolis quidam cum Isauris portarum custodibus, nulla ipsorum culpa paulo ante iurgati, hostes, qui proxime castra habebant, noctu introduxere. Vnde Isauri, cum urbem in hostium esse potestatem aduertent, agmine vno inter se coeuntes, integri fere omnes fuga euadunt. Tum Gothi ciuium nemini parcere, sed cum urbis præfule, seu præside, occidione vniuersos occidere, & cædibus tantopere in hos de seuire, vt eas explicaturus non sim, ne inhumanitatis & seuitiæ monumenta posteritati relinquam. Inter ceteros & Catelus interiit, vir sane inter Italos probus. Iamque & Tiberim barbari occuparāt. Vnde factum, vt haudquaquam Romani de cetero possent flumine com meatus deuehere. nam & secus amnem situm id oppidum est, supra urbem Romanam stadijs cētum & quinquaginta. Quod cum à Gothicis iam teneretur, veluti ex propugnaculo è regione siue per Anienem fluuium hi nauigantibus, siue terra iter habentibus infesti erant. hæc Procopius, qui deinceps Totilam narrat Tibure digressum, & aduersus Belisariū in Picenū, Umbriamq. profectū, aliquot vrbes in potestatem redegisse; inde ad urbem Romanam obsidendam rediisse, quam cum extrema fame laborantem, Isaurorum militum, qui portam Cæli

mon.

montanam, tunc *Asinariam* dictā, custodiebant, pro-
 ditione ac fraude per noctem cepisset anno, vt *Sege-*
berto placet, D XLIII. Vigilio Rom. Pontifice ob fidē
 orthodoxam iussu *Theodora Augustæ* *Constantino-*
polim deportato, vt *Victori* minus insolenter vte-
 retur, *Pelagij S. R. E. Archidiaconi* modestia & pru-
 dentia fecit. Is postea Vigilio, cum *Romam* rediret,
 in *Sicilia* extincto, in pontificatu successit anno cir-
 citer D I. V. & *Basilicam SS. Apost. Philippi & Ia-*
cobi prope *thermas Constantinianas* inchoasse perhi-
 betur. *Totilas* dehinc certior factus de clade *Gothis*
 in *Lucania* à *Romanis* illata, ira furens statuit urbē
Romā solo aquare: et quidē tertiam partem murorū
 diuersis in locis euertit; pulchriora præterea & ma-
 gnificentiora ædificia incendio delere, urbēq. in ouiu
 pascua, vt *Procopius* loquitur, redigere destinabat.
Belisarij litteris est ab hac mente deductus. Tū ma-
 iorem exercitus partē ab urbe haud longius stadijs
 CL. ad occidentē in *Algedone* (id loco nomen erat)
 locauit, ne videlicet *Belisarij* militibus vlla prorsus
 esset euagādi facultas. Ipse in *Lucanos* cōtendit, dele-
 ctisq. *Romanis patricijs*, secū vna deducēdis, ceteros
 omnes cū coniugibus & liberis ad *Campaniæ* loca
 transmisit, nullo hominū in urbe relicto, quā penitus
 destitutam dimiserat. Interea absente *Totila*, *Belisa-*
rius, paucis ad portus custodiā relictis militibus, ipse
 cum ceteris *Romā* venit, eāq. vt potuit, breui cōmu-
 niuit, & rerū necessariarū copia instruxit; *Romano*s,
 qui proxima urbi loca incolebāt, partim patriæ de-
 siderio, partim inopia adductos facile reuocauit. His
 cogni-

cogni-

cognitis Totilas profectus statim cum uniuerso exercitu ad urbem peruenit; quam Romanis acriter propugnantibus cum frustra, & non sine clade suorum obsideret, demum soluta obsidione, Tibur, vt eodem lib. III. Procopius scribit, cum barbaris se recepit. Vbi de integro ex ædificare præsidium Gothi omni conatu decernunt, quod antea ipsi deleuerant; in eoque oppido pecunia omni deposita quiescebant, & c. Leonardus quoque Aretinus lib. III. de bello Italico aduersus Gothos, Inter hæc, inquit, Totilas Tibur inuasit ex oppidanorum militumque discordijs seditione coorta, per quam uocatus ab alterutra parte, urbem suscepit. Imminet autem Tibur urbi Romæ, nec plus ab ea distat, quàm sexdecim mill. passuum. Ea res magnas difficultates cæpit Romanis afferre, ac per Latium cuncta impedire. & lib. III. His actis Totilas, quia se frustra conari uidebat, prælium diremit, ac postridie abiens, Tibur concessit. Eam quippe tenebat urbem, vt supra diximus, maioremque in modum munita arce, his quasi castris aduersus Romanos utebatur: Romani uero ne subitis incursionibus ab ea parte infestarentur, cunctos Anienis pontes euerterunt. Anio flumen in Hernicis oritur, decurrensque ex montibus planiciem secat inter Tibur & Romam. Habet uero præaltas ripas, et aquarum profunditatem non transmeabilem. Itaque pontes super eo præcipuis uijs existebant, ceu Salaria, & Nomentana, et Tiburtina. His igitur tunc pontibus rescissis, fieri discursiones aduersus urbem Romanam ab ea parte non poterant. Belisarius post Gothorum

thorum discessum, portas urbis, earumq; ferramenta quietè iam fabricari fecit, clauessq; urbis Romæ, quasi iterum ab se partæ ad Iustinianum in Græciam misit; finisque fuit duodecimi anni huius belli. Proximo dehinc anno, vt primum ver incepit, Totilas Tibure profectus, Perusiam duxit, quam urbem longa obsidione ac fame grauissime exercuit & afflixit. Tum Totila iussu vir sanctissimus Herculanus Episcopus obruncatur: cuius martyrium anno D XLIII I. Segebertus adscribit. quadragesimoprimo porro die à cæde caput sancti martyris perinde cervici coniunctum apparuit, ac si nunquam amputatum fuisset, Gregorius & Segebertus. Otho III. Imperator, qui ab eximijs virtutibus Mirabilia mundi cognomen inuenit, ann. Christi C M XCVII. rebus Romæ pacatis, & Crescencio Consule turbarum auctore cum XII. discordiarum scelerisq; affinis damnato, suspendioq; affecto, aduersus Tiburtes qui Mazolinum, seu Mattholinū, nobilem ipsius ducem occiderant, exercitum duxit, atq; à mœnibus armis repulsus, oppido obsidionem admo- uit. Hæc agenti Sanctus Romualdus Abbas Claffen- sis superuenit, & abbatiam in ipsius, & Rauennati- um antistitis conspectu reddita virga, deposuit: eius rogatu Otho pacem veniamq; Tiburtibus dedit ea lege, vt ad Casarei nominis honorem, murorum partem diruerent, obsides darent, & ducis interfectorem de- derent. auctores præter ceteros S. Antonin. II. part. hist. tit. xv. cap. xv. in vita S. Romual. sed ann. M C LV. Fridericus I. Imp. de quo paulo post, cum Tibure cu- randa valetudinis causa esset, urbem restituit, & am-

H   pliauit.

pliauit. Blondus libro de Italia illustrata, & Volater. lib. VI. Geographiæ, & Sigon. lib. VI. Hist. de regno Italia. Securitatis causa Eugenius III. Pont. Max. S. Bernardi Abbatis antea discipulus, Tibur anno salutis M C XLVI. contendit, ut Populi Rom. furorem atque insaniam declinaret. Tiburtes enim, quod cum Preneſtinis, Tusculanis, & Albanis superiore diffidio ab Anacleto pseudopapa, eiusq; adiutore Rogerio Sicilia Comite, aduersus Innocentium II. Pont. Max. ſtetiffent, Rogerioq; post ad officium reuocato, ac regio nomine insignito, in contumacia ſoli nihilominus permanerent, ab Romanorum exercitu ann. M C XLII. Innocentio iubente vrbi admoto, acriter obſeſſi ſunt. Veriti autem, ne longa obſidione, & commeatuum inopia ad deditiōem tandem cogerentur, conſilium ex neceſſitate ceperunt; ac repente facta eruptione Pontificis & Romanorum caſtra adoriuntur, hoſtesq; ad prælium egreſſos loco mouerunt, caſtrisq; exutos in fugam verterunt. Inſequenti anno, cum à Pontifice ad defectionis iniuriam vlciſcendam incenſo, & Romanorum ira incitato, maioribus copijs & apparatu aduerſum ſe bellum inſtaurari viderent, viribus diffiſi, antequam ad extrema venirent, pacem à Pontifice petierunt; quam, obſequium iurati, datiſq; obſidibus, impetrarunt; inuitis ac reclamantibus Romanis, qui Tiburtinorū defectionem grauioribus pœnis vindicandam eſſe contenderent. Id quoniam ab æquo & clemente Pontifice extorquere neutiſquam poterant, ira perciti, ac ſclerum furijs agitati, ſuis moribus rebellauerunt, ordinemq; Senatorium iam pridem ſublatum,

rum, populi suffragijs reuocarunt, & bellum cum Tiburtibus renouarunt. A quibus tã nefarijs inceptis cum neque Pontificia auctoritate, neque diris execrationibus commoti desisterent, tum demum populus Romanus pontificiorum iure comitiorum, cuius iam inde à primis temporibus ad eam vsque diẽ particeps fuerat, priuatus est. Extincto VII. Kal. Octob. optimo Pont. Innocentio, hæc cum eo instituta contentio insequentes Pontifices omnes vsque ad Clementem III. continenter vexauit. Bellum quoque cum Latinis contractum tantis vtrunque odijs, tantaq; animorum obstinatione atque acerbitate per complures gestum est annos, vt nullo modo potuerit, nisi ipsorum oppidorũ excidio & interneccione, finiri. Innocentio Cælestinus II. Cælestino Lucius II. Lucio Eugenius III. in Pontificatu successit anno Christi M C XLV. Hic intoleranda & diuturna iam Romanorum insolentia grauitè, vt par erat, offensus, eos vlcisci, & ad pristinum Ecclesiæ studium & obsequium reuocare decreuit. Quapropter Tiburtes in primis, ceterosq; Latij populos, quorum causa Romani ad eum furorem deuenierant, ad arma sollicitauit, & eorum ope Romanos inuasit. Hi cum diutius vim ferre non possent, ac deteriora in dies pertimescerent, pacem postularunt, eamq; ijs demum condicionibus impetrarunt, vt Patricium abrogarent, præfectum vrbs restituerent, Senatores ex pontificia auctoritate retinerent, & Arnoldum Germanum hominem à recta fide abhorrentem, & à veritate aberrantem, dissensionis auctorem, & turbarum concitorem vrbe exterminarent.

narent. His rebus peractis Eugenius Viterbio in urbem reuertit, fausta populi cleri que acclamatione letitia que exceptus. Sed Romani postero anno M C XLVI. tumultum ac seditionem redintegran- tes, rursus Eugenium, vt Tibur deleret, vrgere ce- perunt. Qua quidem re non impetrata, vsque adeo exarserunt, vt se, nisi quod peterent, concederetur, vim adhibituros comminarentur. Eugenius re cum Cardinalibus communicata, rursus vrbe cessit, Ti- bur que se contulit. Hoc vbi cognouit S. Bernardus, epistolam ad Populum Rom. obiurgatoriam scripsit, qua C C XLII. numeratur, & altera proxima Conradum Germanorum & Romanorum Regem ad opem Euge- nio ferendam hortatur. Eugenius diuersis inde con- silijs agitatis, demum veterum Pontificum exemplo in Franciam profectus est, siue vt absentia deside- rium sui Romanis efficeret, siue vt Ecclesie Gallica- nae multis haeresibus laboranti praesens consuleret. Ibi autem biennium fere feliciter, atque vtiliter commoratus, in Italiam reuertitur. Ad urbem cum venisset, eam inire noluit, sua indignum praesentia iudicans Populum Rom. cuius adhuc maneret in Pon- tificem contumacia. Itaque per aliquod tempus, mo- do in Vaticano, modo in suburbanis Latij oppidis cum Cardinalibus fuit. Atque vt ex diplomatibus eius apparet, ad Sanctum Petrum ea de causa sedit. Segebertus auctor est, ipsum multa cum Romanis certamina obtinenda vrbis causa post reditum e Fran- cia contraxisse. Demum VIII. Idus Iul. M C LIII. Tibure cum esset, migravit ad caelum. Corpus Car-

Cardinales Romam deportarunt, atque in Vaticana Principis Apost. basilica sepulturae mandarunt.

In eius locum suff. ctus est Anastasius I III. Anastasium Hadrianus I III. est consequutus, à quo Fridericus Ahenobarbus Germaniae Rex Romae in Vaticana Basilica Sancti Petri inunctus & coronatus Imperator anno Domini M C L V. castra Tusculum inter urbemque ad Romanorum, qui more suo à Pontificia maiestate imperioque defecerant, audaciam comprimendam, constituit. Cum vero morborum, quibus ex aeris intemperie tentari Germanus exercitus coeperat, vim, aestatisque molestiam ferre se posse diffideret, relicto in suburbanis oppidis Hadriano Pontifice, ad montes Tiburtinos recessit, uti & calis salubritate, & medicamentorum copia tueri valetudinem posset. Idem antea fecerat Henricus I I I. Germ. rex, qui Romanae ecclesiae hostis à Gregorio V I I. Summo Pontifice anathematis telo percussus, cum urbem, quam cum Clemente I I I. adulterino Pontifice à se in Gregorij contemptum intruso, ut ab isto Imperator ipse consecraretur, acri oppugnabat obsidione, expugnare non potuisset, senientium aestuum magnitudine conflictatus, & egregia Romanorum in tuenda patria, virtute deterritus, ab oppugnatione recesserat, & Tibur petierat, unde tanquam ex belli arce in Romanos quotidie incursiones faciens, omnia igni ferroque vastabat, anno M L X X X I I. Honorius I I I I. quotannis vitandi aestus causa, ut aulicorum consuleret valetudini,

Tibur proficisci solebat. Pius item II. per aestatem, aut Senas natale solum petebat, aut Tibur, ubi arcem, quæ nunc est, mira celeritate perfecit, in qua à Ioanne Antonio Campano Aprutinorum episcopo tabula marmorea cum hoc disticho posita est:

Grata bonis, inuisa malis, inimica superbis.

Sum tibi, Tibur, enim sic Pius instituit.

Atque hæc quidem ex Pontt. & Impp. annalibus Platina, & Sigonius.

Nostra vero ætate non paucos sacrorum Antistites, & illustres viros æstiuis mensibus Romam cum Tibure vidimus commutasse, atque in primis duos proceres Atestinos Cardd. quorum prior Hippolytus, regiam Romanorum Principum magnificentiam æmulatus, urbis mœnibus coniunctas ædes Septentrionem prospectantes, à ciuitate sibi donatas, prope à fundamentis instaurauit, atrijs, porticibus, cellis, triclinijs, procoetijs, cubiculis æstiuis, hybernisque plurimis auxit; emblemate, pictura, signis, scælis, specularibus, supellectili denique ad regalem cultum exornauit. Loco autem, cui ea imminet domus, antea præcipiti & abrupto multis operis partim in mollem clium, partim in planum redactò, hortos amœnissimos fecit, & rebus omnibus ad puram uoluptatem instruxit, ita prorsus, ut eorum causa magna vis hominum etiam Transalpinorum ex urbe Tibur excurrant. Nescias quid primum in tanta varietate mireris. Singula visentium oculos

los conuertunt , ac sine satietate detinent & oblectant . Nemora , siluæque amænæ ad decorem arcendosque æstiu solis ardores manu consitæ , vijs pluribus semitisque diuisæ ; topia siue topiaria herbis , fruticibus , arbusculis natura sequacibus & flexilibus variarum animantium ac rerum effigies & imagines exprimunt , ac representant . Camere , testudinesque , edera conuestitæ ; Tum gestationes , & ambulationes , labyrinthi , areæ pressis , varièque tonsis viridibus septæ ; pomifera arbores , olera , flores , frutices , herba odorata omni tempore anni terram colorant . Fossis per mediam urbem sub terra specubus in saxo canalis excisus , quo Anio in hortos ductus primùm circulari forma lacum efficit , inde fontes , riuos , piscinas ; Lacum & proximam aream platani opacant procera , ac patulis diffusa ramis . Ex ædibus in subiectam planitiem per gradus è Tiburtino lapide structos toto cliuo latos ac molles patet descensus ; vtrunque è stibadijs & euripis aqua saliens , & in altum expulsa in se recidit , iunctisque hiatibus & absorbetur , & tollitur ; alibi velut expressa cubantium pondere , siphunculis effluit . Sunt locis pluribus disposita è marmore sedilia , quibus fonticuli adiacent ; Per totam ambulationem inducti fistulis aut tubulis strepunt riui ; & crebra siphonum orales leni ac iucundo murmure perenniter fluunt . Quid quòd alicubi te areolas inter topiariaque incaute atque otiose inambulantiem , & singula

contemplantem occulti & frequentes siphunculi laxatis epistomijs repente aquam è solo eiaculantes ludicro astu, doloque ac per insidias non sine spectantium risu totum madefaciunt verius, quàm aspergunt? Sunt & recessus, & secreta pomaria, & viridaria, cryptoporticus, hemicycli, & dicula, fontes statuis, columnis, atque opere adornati musivo. Ad hæc aquæ immissæ fistulis, & spiritus beneficio auiculæ ex ære formate suos edunt garritus, & prodeunte noctua, subito conticescunt. Inde hydraulis suavi sono ad se trahit ac tenet. harum machinarum quas veteres inuenerunt, & usurparunt, Claudius Venardus Gallus admirabile vir ingenio atque solertia nostro seculo cæteras quidem retulit, hydraulim vero ab illis tantum inchoatam ita perfecit, vt integram cantionem absoluat.

Idem in vna ex ijs piscinis, quas dixi, siphonibus crebris circumquaque dispositis, & in sublime aquam contrariæ tollentibus, imbrem induxit, ac certis horis iridem, quæ totum efficiat circulum. De hydraulicis vide Athenæum lib. I I I I. & Vitruuium lib. decimo. cap. XIII. Ne singula persequar, Marci Antonij Mureti, eloquentissimi viri, atque optimi, qui diu cum ipso Hippolyto Cardinali Ferrariensi fuit, carmen de his hortis scriptum legendum suadeo. Tibure certè hodie in hoc genere nihil est aliud, quod tantopere visendum esse videatur. Sed si attentè considerare volumus, & quæ diximus, omnia

nia recto examinare ac ponderare iudicio, intelligemus profecto, ingenueque fatebimur alia quaedam esse longe maiora, quibus Tiburtina se ciuitas iactet & gloriatur; Sanctos nimirum homines tum ciucs, quos tulit, quosque Respublica Christiana vniuersa religiosè veneratur, & colit, tum externos, quorum ipsa reliquias seruat, & quo decet, honore ac pietate prosequitur. Hoc in numero sunt SS. Generosus & Quirinus martyres, qui ciuitates fuerint, aut quo passi tempore, in compertum habetur. ex tabulis Ecclesie Tiburtinae didicimus vtriusque corpus in aede Cathedrali, cui Beatissimus martyr & Romanae Ecclesiae Archidiaconus, & Tiburtinorum patronus Laurentius praesidet, asseruari; Generosi quidem vnà cum corpore Sancti Seuerini monachi & Confessoris (de quo item nihil aliud affirmari licet) sub ara maxima: Quirini autem (quem alium esse constat à Quirino Sisciae in Illyrico Episcop. & mart. de quo Prudentius & Fortunatus Poetae, Beda, Vsuardus, Ado, Mombric, Molanus, & Cuspinianus scripserunt, eiusque corpus primum è Pannonia Romam, deinde Mediolanum, in Bauariam postremo delatum) in ara sacelli sanctiss. Saluatoris quam Gregorius IX. Pont. Max. Friderico II. Ahenobarbo Imp. dicitur consecrasse, conditum est; cui sacello nomen dedit domini Saluatoris imago ibi posita, vna ex ijs, quae à Beato Luca depictae feruntur. In alio item eiusdem aedis altari quiescunt sacra corpora. S. Alexan-

dri

dri Papæ ac martyris, & SS. Virgg. Romulæ ac Redemptæ; de quarum moribus & sanctitate meminit Beatus Gregorius toto capite xv. lib. IIII. Dialog. Sed cum S. Alexandri corpus cum reliquijs SS. presbyterorum Euentij & Theoduli martt. Romæ in templo S. Sabine, & corpora SS. Virgg. Romulæ ac Redemptæ in Basilica S. Mariæ ad præsepe recondita esse antiquæ inscriptiones, codices, ac monumenta ostendant, ut Tiburtinarum etiam, quæ proferuntur, tabularum ueritas constet, intelligendum est, id, quod alibi admonuimus, SS. corporum partem Tibure, partem Romæ seruari. Præterea diebus solemnibus exponuntur uisendæ populo inauratæ binæ thecæ sacrarum reliquiarum, quarum nomina hæc sunt,

Ex petra loci, ubi natus est D. N. IESVS Christus.

Ex sepulchro Domini N. Iesu Christi.

Ex columna, ad quam uerberatus est Dominus.

Ex reliquijs SS. Innocentium.

S. Ioannis Baptiste.

S. Mariæ Magdalene.

S. Stephani protomart.

S. Agapeti mart.

Integrum mentum S. Laurentij mart. cum alijs reliquijs eiusdem.

S. Hermetis mart.

S. Cyriaci mart.

S. Cyrilli mart.

S. Urbani Papæ & mart.

S. Pon-

- S. Pontiani mart.*
S. Sebastiani mart.
S. Cornelij mart.
S. Alexandri Papæ & mart.
S. Pantaleonis mart.
S. Secundini mart.
S. Benedicti Abbatis .
S. Eusebij Confessoris .
S. Leonis Papæ .
S. Anastasij Episcopi .
S. Leonardi confess.
S. Hieronymi presb. & ecclesiæ doctõris.
S. Petronillæ Virg.
S. Brigidæ Virg.
S. Secundinæ Virg.

Aliorum præterea sanctorum, quorum nomina nobis ignota, scripta sunt in libro vitæ.

Ex sanguine S. Blasij episc. & mart.

Ex brachio S. Felicis Papæ.

Ex veste S. Francisci confess.

Ex capillis S. Rufinæ Virg.

*Est denique argentea crux, quæ frustulum ligni salu-
tiferæ crucis includit.*

Hi omnes, aliique nonnulli, (quorum mentio fiet, cum ad nouum templum Societatis Iesu ventum erit) sanctissimi homines suis uenerandis ossibus, ac cineribus Tiburtem ciuitatem honestant; Gelasius vero I. & Honorius I. Pontifices maximi templis ædificandis aut consecrandis ornarunt; Dum hic quidem Imperat. Cesare Heraclio August.

gust. anno Christi D C XXII. in Beati Petri sede collocatus, cum multas sacras aedes Romae exstruxisse, tum apud urbem Tiburtem templum nobilissimum Sancti Severini ingenti sumptu condidisse; idque vario marmore, opere tectorio, & vermiculato, incrustatione parietum, denique argento atque auro excoluisse narratur, Platin. Ille autem, hoc est, Gelasius, Imp. Cesare Anastasio, & Theodorico Italiae rege, ad annum salutis C D XCVI. in Apostolica Cathedra sedens praeter ceteras, Ecclesiam Sanctae Euphemiae mart. Tibure dedicavit; cum non ita multo ante Sanctus Simplicius Tiburtinus Summus Pontifex anno servati orbis C D LXVII. Impp. Fl. Anthemio in Occidente, Leone I. in Oriente, Augg. factus & in vrbe Roma basilicas Sancti Stephani in monte Caelio, Sancti Andreae in Exquilijis iuxta Liberianam, Sancti Stephani apud Sancti Laurentij extra muros, Sanctae Bibianae ad Vrsum pileatum dedicasset, & Tibure nobilem Sancti Petri Apostoli, quae adhuc exstat, Ecclesiam condidisset. Qui non ortu solum ac sanctitate, verum etiam rebus in Pontificatu praecclare gestis per annos amplius XIIII. ornamento patriae fuit. Hunc anno Domini D C C C XVIII. emulatus Ioannes I X. patria Tiburs, ordinis Sancti Benedicti monachus summa cum laude sedem Apost. tenuit annos II. dies XV. uti ex Anastasij Bibliothecarij Chron. Onufrius Panuinius refert. Hos autem tam egregios & excellentes viros ut tempore

pore

pore , sic martyrij meritis & insignibus Tiburtina matrona Symphorosa cum filijs antecessit .

Cuius ad laudem omnia , quæ de Tiburte nomine undique collecta conscripsimus , referri uolumus : ut honori sit sanctissimæ feminae in tali vrbe fuisse procreatam , & Tiburtina ciuitas nullam rem maiori gloriae sibi esse , quàm talem progenuisse ciuem , agnoscat . Hæc enim vera & solida laus est , hoc decus , hæc amplitudo , in omnem duratura aternitatem ; cum Iusti in perpetuum uiuant , & apud Dominum sit merces eorum . Talem progeniem ciuitas , tales alumnos , tales iactet ac predicet ciues ; his se & maioribus , & patronis nobilem , fortem , munitam , gloriosam (si quidem in uia fide maneat , nec ab illorum uirtute degeneret) citra uitium aut suspicionem temeritatis existimet , & glorietur . Quòd si omnibus Christi martyribus suus honor religioque debetur ; ijs certe maior quidam impartendus uidetur cultus ac reuerentia , quorum insigniora exstiteret & uitæ merita , & mortis pro ueritate obita decora & triumpho . Symphorosam in primis claram & illustrem in Christiana Ecclesia reddiderunt generis , splendor , patriæ nobilitas , Getulij uiri nomen , & præclara facta , atque exitus gloriosus , utriusque fratrum sanctitas , filiorum martyrum constantia & fortitudo , demum temporis atque hostis antiquitas ; Proximos enim Apostolicis fuisse temporibus , & prope nascentis Euangelij uidisse & suo sanguine consecrassè primordia , idque in Roma-

uæ urbis conspectu, in oculis Hadriani Cesaris, celeberrimo loco, spectante multitudine, laus est censenda uel maxima. Adde, quod, ut uir uxori, sic mater filiis dux ad martyrium fuit: hoc uno dissimilis fortissimæ ante se fœminæ totidem Machabæorum parenti, & post se Sanctæ Felicitati matronæ Rom. matri item septem filiorum, quod hæc filios ad mortem fortiter subeundam exemplo præcessit, illæ ad virtutem verbo eos cohortatæ cum ad vitam præmississent æternam, ipsæ sunt eadem via euestigiò subsecutæ. Hinc conijce Tiburtes ipsa pœnè Apostolorum ætate Christianam suscepisse religionem. Hos siquidem martyres coronatos fuisse constat anno a Christo nato CXXIII. ut postremis ad Sanctum Getulium notis docuimus. De SS. Symphorosa & filiis, præter martyrologia, auctores scripsere permulti, ut Volater. lib. XIX. comment. Sabell. Enn. VII. lib. IIII. Equilinus lib. VI. cap. XI. Hilario monachus, Mombr. part. II. de Sanctis; Auctor Bergomen. de claris mulierib. Surius Tomo III. in actis Sancti Getulij. Ut autem nihil omittamus, B. Gregorius magnus epi. XLIIII. lib. IIII. indictione XIII. ubi acta Synodi in urbe Roma ab ipso Sanctiss. Pontifice habita, Mauricio Augusto, referuntur, in Episcoporum subscriptione Anastasium Episcopum ciuitatis Tiburtinæ nominat: & ad calcem li. XII. Idem aduersus Urbicū, hominem Tiburtinū, defensorē, mortuum singulare ac successorib. imitandū edidit pōtificiæ clemētiae et benignitatis exemplum; ep. XXI. lib. I. indiēt. XI. cap. IX.

Grego-

Gregorius Paschali, Demetiano, atque
Castorio filijs Urbici defensoris
de Tiburtina.

Officij nostri est, orbatis ita parentibus
ferre consultum, quatenus aliquid de his, quæ
iustè debentur Ecclesiæ, relaxantes, eorum
possimus subuenire miserijs. Quia igitur fa-
cta subtilius ratione, patrem vestrum Urbic-
cum, quondam defensorem, de patrimonio
Sabinensi atque Carseolano, quod eius fue-
rat curæ commissum, constat in non modicam
summam debitorem fuisse defunctum: & quã-
uis tota eius substantia per hoc sit Ecclesiæ ob-
ligata, nec tamen ad satisfactionem eorum,
quæ consumpserat, possit sufficere; nos ta-
men pietatis intuitu, eiusdem patris vestri sub-
stãtiam vos habere ac possidere permittimus,
atque concedimus; vestris proculdubio vtili-
tatibus profuturam, securi quòd nullus vos
denuo de ijs, quæ vobis relaxantes concessi-
mus, aliqua ratione concutiat.

*Quod autem ad nomen attinet Defensoris (quod
verbum est, eiusdem Gregorij epistolis frequen-
tissimum) sciendum est, eundem, Rectorem soli-
tum à veteribus nominari. Nam Ecclesia Rom. à
Petro Apostolo urbis Episcopo instituta, atque eius-
dem, & Pauli Apost. sacrosancto sanguine con-
secrata, ut principatum omnium obtinebat Eccle-
siarum*

siarum, sic maiores etiam opes ac facultates ha-
 bebat, praecipue à Christianis principibus, studio re-
 ligionis, initio à Constantino Magno factò, reli-
 ctas. Siquidem & pretiosis omnis generis argen-
 teis, aureisq̄ue donarijs, & opimis ac luculentis a-
 grorum, fundorumq̄ue possessionibus erat instructa,
 quæ per omnes fermè Europæ, Africaq̄ue provin-
 cias dispersæ, Romanæ ecclesiæ, siue Sanctorum A-
 postolorum patrimonia dicebantur; in Italia patri-
 monium Alpium Cottiarum, Tuscia, Sabinense,
 Bruttia, & Lucania, Calabria, & Sicilia; eaque
 per prefectum, qui Rector patrimonij vocabatur,
 illuc à Pontifice missum gubernabantur. Ex quo-
 rum annuis vectigalibus Pontifex cum vetera vrbis
 templa reficiebat, atque in maiorem splendorem or-
 nabat, tum frumenta publice coemebat, atq; in hor-
 rea publica ad necessarios vsus pauperum cõgerebat,
 vt ex probatis veterum annalium monumentis dilige-
 ter notauit Sigonius. Preterea S. Greg. (uti auctor est
 Ioannes Diaconus) remotis à suo cubiculo laicis, cleri-
 cos sibi prudentissimos, consiliarios, familiaresq̄ue
 delegit; nemo laicorum vllum palatij ministerium,
 vel ecclesiasticum patrimonium procurabat: sed
 omnia ecclesiastici iuris munia, Ecclesiastici viri
 subibant. Quamobrem nonnulli procerum se sub re-
 ligionis pretextu tonu rare ceperunt. Hæc postea cõsue-
 tudo diu obtinuit in Rom. Ecclesia, vt ecclesiastica
 ministeria omnia tum priuatim, tum publicè per
 solos clericos administrarētur: quare notarij, & defen-
 sores ex clericorū quoq̄ ordine sumebātur: quod tamē
 etiam

etiam ante S. Gregorium à religiosis Pontificibus seruatum videtur: vt ex Zosimi, & Gelasii Pontificum rescriptis apparet. Quod autem fuerit Defensoris officium, breuiter describitur à Pelagio in rescripto ad Antoninam Patriciam, quæ postulabat monachum fieri defensorem, vbi ostendit officium monachi, & defensoris conuenire non posse. Illis enim (inquit) quies proposita est, oratio, labor manuum, atq; ijs causarum cognitio, conuentiones, actus, publica litigia, & quæcunq; vel ecclesiastica instituta, vel supplicantium necessitas poscit. Ex decreto Urbani patet procuratoris nomine intelligi quemlibet ecclesiasticarum rerum administratorem, vt prepositum, œconomum, vicedominum: defensoris nomine aduocatum, siue castaldum, & iudicem. Hos aduocatos, siue aduocatores dictos putas Panuinius, quorum quosdam defensores simpliciter & sine adiectione, quosdã defensores regionarios appellatos, quòd scilicet in singulas essent regiones distributi: quorum primum vel principem, primicerium defensorum nominatum, magnæ in Ecclesia Rom. existimationis. Panuinius.

N O T A E.

CVM fabricasset Hadrianus palatium.] Pa-
latium nominat Trebellius Pollio, villam
I Aelius